

Univerzita Pardubice
Fakulta filozofická

Patronátní právo na panství Poděbradském v 19. století

Eliška Černá

Bakalářská práce
2013

University of Pardubice
Faculty of Arts and Philosophy

**The right of patronage on the territorial lordship of Podebrady
in the 19th century.**

Eliška Černá

Bachelor work

2013

Univerzita Pardubice
Fakulta filozofická
Akademický rok: 2011/2012

ZADÁNÍ BAKALÁŘSKÉ PRÁCE

(PROJEKTU, UMĚLECKÉHO DÍLA, UMĚLECKÉHO VÝKONU)

Jméno a příjmení: **Bc. Eliška Černá**
Osobní číslo: **H10405**
Studijní program: **B7105 Historické vědy**
Studijní obor: **Spisová a archivní služba**
Název tématu: **Patronátní právo na panství Poděbrady v 19.století.**
Zadávající katedra: **Ústav historických věd**

Z á s a d y p r o v y p r a c o v á n í :

Studentka se bude věnovat patronátnímu právu v obecném přehledu, především na základě literatury. V další části práce na základě dostupných archiválií popíše a zhodnotí konkrétní projevy výkonu patronátního práva na panství Poděbrady.

Rozsah grafických prací:

Rozsah pracovní zprávy:

Forma zpracování bakalářské práce: **tištěná/elektronická**

Seznam odborné literatury:

HLEDÍKOVÁ, Zdeňka. Dějiny správy v českých zemích od počátku státu po současnost. Praha, 2007. ISBN 978-80-7106-906-5. **KADLEC, Jaroslav.** Přehled českých církevních dějin I. Praha, 1991. ISBN 80-7113-004-4. **KADLEC, Jaroslav.** Přehled českých církevních dějin II. Praha, 1991. ISBN 80-7113-003-6. **PŠENIČKA, S.** Vývoj patronátního práva v českých zemích od doby osvícenského absolutismu do roku 1949. In Revue církevního práva. č.2, s.127-160. ISSN 1211-1635.

Vedoucí bakalářské práce:

doc. PhDr. Marie Macková, Ph.D.
Ústav historických věd

Datum zadání bakalářské práce:

29. srpna 2012

Termín odevzdání bakalářské práce:

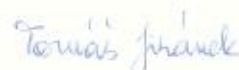
31. března 2013

prof. PhDr. Petr Vorel, CSc.
děkan

 Univerzita Pardubice
Fakulta filozofická
532 10 Pardubice, Studentská 84

L.S.

doc. PhDr. Tomáš Jiránek, Ph.D.
vedoucí katedry

V Pardubicích dne 29. listopadu 2012

Prohlašuji, že tuto práci jsem vypracovala samostatně. Veškeré literární prameny a informace, které jsem v práci využila, jsou uvedeny v seznamu použité literatury.

Byla jsem seznámena s tím, že se na moji práci vztahují práva a povinnosti vyplývající ze zákona č. 121/2000 Sb., autorský zákon, zejména se skutečností, že Univerzita Pardubice má právo na uzavření licenční smlouvy o užití této práce jako školního díla podle § 60 odst. 1 autorského zákona, a s tím, že pokud dojde k užití této práce mnou nebude poskytnuta licence o užití jinému subjektu, je Univerzita Pardubice oprávněna ode mne požadovat přiměřený příspěvek na úhradu nákladů, které na vytvoření díla vynaložila, a to podle okolností až do jejich skutečné výše.

Souhlasím s prezenčním zpřístupněním své práce v Univerzitní knihovně Univerzity Pardubice

V Pardubicích dne 10. 5. 2013

Eliška Černá

Poděkování:

Dovolte mi na tomto místě vyjádřit poděkování paní doc. PhDr. Marii Mackové, Ph.D., za odborné vedení bakalářské práce, její cenné rady a připomínky, které mi byly v mnoha případech oporou. Za pomoc s překonáním jazykové bariéry mé poděkování též náleží paní Roswithe Cervicek a slečně Anně Tauc, tlumočnici v mezinárodních vztazích. Děkuji také Ing. Martinu Trpišovskému za textové korektury a bezesporu i všem ostatním, kteří mi byli při tvorbě práce především morální podporou.

Anotace

Tato práce objasňuje pojem patronátní právo a na příkladu poděbradského panství následně ukazuje jak bylo vykonáváno. Dále je zaměřena na popis podoby území a úřadu v rámci kterých byl patronát vykonáván a v neposlední řadě shrnuje a popisuje primární i sekundární pramennou základnou. Celá práce je blíže zaměřena na 19. století jehož rozsah byl podložen archivním materiálem v množství dostatečném pro historický výzkum.

Klíčová slova

Region Poděbrady

Patronátní právo

Panství

Velkostatek

19. století

Annotation

The aim of this thesis is to investigate the notion of „the right of patronage“ (Jus patronatus) and to explain via the example of the manor of Poděbrady how this right was exercised. The work focuses also on describing the lands and offices on which the right of patronage was executed. Primary- and secondary literature, inter alia archive material, served as a basis for this work and its main focus is the 19th century.

Key words

Region Poděbrady

Right of patronage

Territorial lordship

Estate

19th century

Obsah

Úvod	1
1. Rozbor základní literatury	4
2. Patronátní právo.....	8
2.1. Od počátku do 1. poloviny 16. století	11
2.2. Od 2. poloviny 16. století do 19. století	14
2.3. V 19.století	17
2.4. Ve 20. století	21
3. Velkostatek Poděbrady	22
3.1. Poloha.....	22
3.2. Historický a územní vývoj	23
3.2.1. Od počátku do 19. století	24
3.2.2. V 19. století	26
3.3. Správní vývoj	27
3.3.1. Od počátku do 19. století	28
3.3.2 V 19. století	29
3.4. Církevní vývoj.....	31
4. Rozbor pramenů	33
4.1. Práce s prameny	34
4.2. Vzhled	36
4.3. Zhodnocení.....	37
5. Výkon patronátního práva	39
5.1. Patronátní úřad	39
5.1.1. Územní správa	39
5.1.2. Úředníci.....	42
5.1.3. Agenda úřadu	44
5.1.3.1. Účetní agenda úřadu.....	45
5.1.3.2. Agenda pocházející z výkonu patronátních práv a povinností	46
5.1.3.2.1. Dohled nad majetkem	47
5.1.3.2.2. Stavební břemeno.....	48
5.2. Patronátní úřad ve veřejném styku.....	49
5.2.1. Jednání s církevními institucemi.....	50

5.2.2. Jednání s institucemi územní správy.....	51
5.2.3. Jednání s finančními institucemi.....	52
5.2.4. Jednání se soudní institucí.....	52
Závěr.....	53
Abstract.....	54
Seznam použitých zdrojů.....	55
Seznam pramenů.....	55
Seznam literatury.....	55
Seznam internetových zdrojů.....	57
Přílohy.....	58

Úvod

Patronátní právo. Myslíte, že už první dvě slova v názvu zní jako velká neznámá? Nebudu vás přesvědčovat o opaku, ale ráda bych vás svou prací přesvědčila o tom, že stojí za to rozšířit svou vědomostní základnu právě o toto téma. Často jsem se setkávala v mém okolí s otázkou, čím se má práce zabývá. Když jsem zhruba vysvětlila, oč se jedná, nastalo buď dlouhé ticho, rychlá změna tématu, nebo otázka, co že to je patronátní právo. Zprvu jsem se snažila situaci poměrně podrobně vysvětlovat svými nabytými znalostmi, což se však nesešlo s velkým úspěchem a tak jsem své vysvětlení omezila jen na stručnou definici. Domnívám se, že především z nezájmu vyplývá vnímání daného pojmu laickou veřejností jen jako určitá starost o církevní majetek. Jeho podstata však nebyla tak jednoduchá. Přesto jsem ráda, že bylo možné takovouto malou sondu do pohledu "obyčejných lidí" provést. Rozšířila jsem tak část svého bádání o pohledy nejen badatelské, ale i laické. Dalo mi to totiž možnost zjistit, že s výkladem se musí začít od základu, a tak bych již na úvod ráda zmínila nejzákladnější poznatky o patronátu.

První, co si člověk představí ve snaze definovat pojem patronátního práva, je slovo patron, od něhož odvíjí další své představy. Výraz "patron" v tomto spojení však nemá význam symbolický, jako například patron nějaké akce či sportovního týmu, ani čistě náboženský, jakožto světec, jemuž je zasvěcen kostel. Patron byl jakýmsi mecenášem podporujícím, především finančně, správu nějakého kostela. Po upřesnění této informace, může již následovat pokus o celou definici patronátního práva. Ta se dá vyjádřit několika slovy, například: Jednalo se o právní institut, který úzce souvisel se složitou strukturou církevního majetku,¹ nebo o něco podrobněji: Patronátní právo představuje souhrn oprávnění určité osoby vůči církevnímu úřadu v rámci hierarchické struktury katolické církve.² Tyto a samozřejmě další definice utváří řadu stereotypních pohledů na danou oblast, které se pak usazují v obecném povědomí. Ovšem není to tak lehké, jak by se mohlo na první pohled zdát. Pojem patronátní právo v sobě totiž skrývá více než jen dohled nad kostelem a financování případných oprav. Nicméně pro většinu lidí je tento pohled první, poslední a dostačující. Já

¹ JÄGER, Petr. Z historie kostela v Žamberku. In *Farní zpravodaj: římskokatolická farnost Děkanství Žamberk*, č.2, s.8-12. 2012. s.11.

² NEMEC, Matúš. Patronátne právo a vývoj problému menovania do církevných úradov v katolickej cirkvi. In *Revue církevního práva*. Č. 1, 2002, s. 5-15. ISSN 1211-1635. s.7.

jsem se s ním však nesmířila a pojem patronátního práva probádala hlouběji. Budu ráda, když ani vy se nesmíříte s krátkozrakým pohledem na toto téma a se zaujetím, s jakým jsem se do práce pustila já, si ji projdete také.

A jak tedy bylo patronátní právo vykonáváno? V následujících kapitolách se pokusím přiblížit patronát v jeho základní podobě od jeho vzniku do konce. Pokusím se vysvětlit formy patronátního práva a určité jednací postupy v různých situacích. Co obnášel, co umožňoval, jak bylo patronátní právo uplatňováno a jak vykonáváno, protože bez těchto základních informací nelze výkon patronátu ani pochopit, ani zpracovávat. A protože nejlépe se témata vždy ujasňují na nějakém příkladu, i já jsem vybrala jeden, na kterém se pokusím vyložit a přiblížit výše zmiňované okolnosti. Vybrala jsem z velkého množství možností jeden z úřadů, na kterém bylo patronátní právo vykonáváno od nepaměti, nicméně pramenná základna dovoluje prozkoumat jen jeho fungování v 19. století. Nevidím to jako problém. 19. století je pro bádání velmi zajímavou oblastí. Na chuť této době přicházejí badatelé až poslední dobou s rozvojem historické antropologie a vývojem mikrohistorickým. Je to doba přinášející totiž mnoho možností podrobného studia a to především díky většímu množství zachovaných materiálů, které i v oblasti patronátního práva přichází vhod. Je to doba velkých změn, které byly důležité pro další vývoj. Sledujeme zde změny v oblastech politických, hospodářských, sociálních, kulturních a nepochybně i církevních. Patronátní právo nám dává možnost nahlédnout, jak se mnohé z vyjmenovaných oblastí navzájem prolínaly a ovlivňovaly. Zásadním přínosem by se pak tedy měla stát poslední kapitola shrnující a rekonstruující chod patronátního úřadu, která je založena na základě práce s dostupnými archivními prameny, pocházejícími z fondu Velkostatku Poděbrady.

Po seznámení s touto problematikou se dále pokusím nalézt odpovědi na otázky typu: Jak patron a jeho úředníci pracovali v rámci patronátního úřadu? Jak plnili svou úlohu v zajišťování jeho chodu? Jaké byly výsledky jejich práce? Také doufám, že se mi podaří osvětlit, jak fungovaly vzájemné vztahy mezi patronátním úřadem, farností a dalšími úřady se kterými byla v rámci patronátu nutná dohoda. Celkově se pokusím zhodnotit význam činnosti patrona pro fungování církevní organizace a dokázat zda se patron prostřednictvím svých úředníků opravdu podílel na zajišťování bezproblémového fungování duchovní správy tak, jak se v mnohé literatuře tvrdí.

Přestože se zdá být tato oblast velmi zajímavou, zájem o její studium je malý. Jistě, u nezainteresované společnosti je to pochopitelné, ale patronátnímu právu se nedostává dle

mého názoru dostatečné pozornosti ani v akademických kruzích. Zdá se, že je zde jakási tendence vyhýbat se tomuto tématu odloženému v přihrádce méně atraktivních. Avšak, i když se studium patronátního práva zdá pro mnohé nepřínosné, podává nám mnoho zajímavých informací. I zdánlivě odtažitě písemnosti především hospodářské povahy, které se v oblasti patronátu vyskytují nečastěji, nám mohou přinést spoustu přínosných informací o chodu celého úřadu. Navíc, pokud se badatelé přeci jen rozhodli vydat se cestou průzkumu této problematiky, soustředili se spíše na období od vzniku patronátního práva do období 18. století a vývoj ve století devatenáctém tak zůstává opomínán. Tyto okolnosti zapříčinily, že jsem svůj zájem v tvorbě závěrečné práce směřovala právě těmito směry. Musím však upozornit, že ač se na první pohled nemusí zdát toto téma příliš obsáhlé, opak je pravdou, toto téma obsáhlé opravdu je a to především co se týče archivních pramenů. Proto dovoluji, abych tuto práci pojala spíše jako úvod do celé problematiky a na závěr shrnula možnosti dalšího studia v této zajímavé tematické oblasti.

Jelikož ani já jsem se zprvu neorientovala v náročné terminologii církevních a správních věcí, dovoluji si do poznámkového aparátu, u termínů připadajících mi jako ne každému známé, přiložit jejich stručné vysvětlení. Těmito poznámkami se navíc upřesní mé chápání daného pojmu. Dost často se totiž v rozdílné literatuře, popřípadě primárních pramenech, můžeme setkat s odlišným významem daného termínu. Hesla jsou převážně vysvětlována dle Slovníku církevního práva³ a také Ottova slovníku naučného.⁴

³ TRETERA, Jirí Rajmund - HORÁK, Záboj. *Slovník církevního práva*. Havlíčkův Brod, 2011. ISBN 978-80-247-3614-3.

⁴ OTTO. J. *Ottův Slovník naučný: ilustrovaná encyklopedie obecných vědomostí*. Praha, 1890.

1. Rozbor základní literatury

Literatura zaměřená na sledované téma nemá příliš širokou základnu. Chceme-li zodpovědně začít studium, začneme s faktem, že patronátní právo je spojeno s církevní a státní správou a můžeme tak jako první nahlédnout do syntézy Zdeňky Hledíkové a kolektivu.⁵ Tato práce přináší zprávy o tom, co předcházelo vzniku patronátního práva a jak patronátní právo vypadalo v době svého vzniku. Přestože základní schéma patronátu zůstalo stejné, přibývaly k jeho výkonu různé normy a nařízení, které již kniha neobsáhla. Připomíná patronát jen na okraj. Nejlepším místem na začátek, kde získat více faktických informací, je Ottův slovník naučný.⁶ Pod heslem patronátní právo najdeme podrobný faktografický popis patronátu. Nedozvím se zde však nedostatky uvedených norem a jejich fungování v praxi, pro tyto informace musíme svůj zájem obrátit jinam. Protože prací orientovaných výhradně na patronátní právo je relativně málo, podrobnější informace lze získat především z různých souborných prací, původních právních pramenů a časopiseckých studií.

Jednou ze souborných prací pramenného charakteru je kniha polského právníka a specialisty na kanonické právo E. Rittnera.⁷ Je sestavena jako obecná příručka církevního práva a v dřívější době byla chápána i jako příručka práva konfesního. Práci tohoto autora lze shledat za velmi přínosnou pro studiu patronátního práva. Nasvědčuje tomu i fakt, že práci nalezneme citovanou v novějších dílčích pracích zaměřených na patronát. Dalším dílem, hojně citovaným ve spojení s patronátem, jsou práce V. Buška. Ten, jako profesor na právnické fakultě v Praze, směřoval svou pozornost na vztahy státu a církve a kodifikaci církevního práva. V roce 1929 pro své studenty vydal *Učebnici dějin práva církevního*,⁸ kterou následně v roce 1946 přepracoval.⁹ Tím se ovšem jeho publikační aktivity ani zdaleka nevyčerpaly. Další informace o patronátním právu nalezneme i v rozsáhlé sbírce předpisů státního církevního práva, na které se významnou měrou V. Bušek podílel.¹⁰ Ze současných

⁵ HLEDÍKOVÁ, Zdeňka a kol. *Dějiny správy v českých zemích od počátku státu po současnost*. Praha, 2007. ISBN 978-80-7106-906-5.

⁶ *Ottův slovník naučný*. Devatenáctý díl (P-Pohoř). s. 330-333, heslo Patronátní právo.

⁷ RITTNER, Edward. *Církevní právo kanonické I*. Praha, 1887.; RITTNER, Edward. *Církevní právo kanonické II*. Praha, 1889.

⁸ BUŠEK, Vratislav. *Učebnice dějin práva církevního*. Praha, 1929.

⁹ BUŠEK, Vratislav. *Učebnice dějin práva církevního I*. Praha, 1946.; BUŠEK, Vratislav. *Učebnice dějin práva církevního II*. Praha, 1947.

¹⁰ BUŠEK, Vratislav a kol. edd. *Československé církevní zákony I-II*. Praha, 1931.

autorů zaměřených na církevní právo nelze nejmenovat Jiřího Rajmunda Tretera, právníka, katolického kněze a člena dominikánského řádu, který působí jako profesor na Právnické fakultě Univerzity Karlovy v Praze. Jeho první publikace, *Stát a církev v České republice*,¹¹ je zaměřena především na církevní vývoj ve 20. století a o patronátním právu se zde nepojednává. Je nicméně, stejně jako jeho druhá práce, kterou se stal *Slovník církevního práva*,¹² přínosná jako pomocná literatura pro orientaci v církevním právu. Další kratší pasáže týkající se patronátu můžeme nalézt téměř v každé další obecné příručce či přehledu církevního práva.¹³

Třebaže díla E. Rittnera a V. Buška výstižně shrnují základní církevní pravidla, bylo zapotřebí projít i mnoho dalších vnitřních právních předpisů a norem. Tento úkol se stal o něco složitějším vzhledem k tomu, že žádná literatura nepodává ucelený přehled právních nařízení týkajících se nebo obsahujících nějaké vybrané pasáže vázané k patronátu. Často se ale v textech můžeme setkat s informací, že světské právo (ať uvedené v podobě dekretu, konkordátu, dvorského či říšského nařízení) nařizuje řídit se dle toho, jak se uvádí v zákonech církevních. Proto bylo zapotřebí podrobněji sledovala alespoň linii církevního práva. Zde bylo bádání usnadněno existencí souboru církevních norem, kde pouze stačilo dohledat pasáže týkající se patronátu. Takovým souborným církevním počinem shrnujícím normy římskokatolické církve je *Kodex kanonického práva*.¹⁴ Jeho studium je důležité především z hlediska komparace předchozích kanonických norem týkajících se patronátního práva, které však ve většině případů pouze jen s drobnými úpravami přetrvaly. V literatuře se často setkáváme s názvem předkodexové kanonické právo, což značí právě období před vydáním výše jmenovaného kodexu. Patronátní právo v období "předkodexovém" můžeme sledovat ve výše zmíněné práci E. Rittnera. Pasáže týkající se zmiňovaného světské právo lze pak nalézt především v drobných časopiseckých studiích, které často podávají důležité změny, jež se děly v důsledku právě těchto nařízení.

¹¹ TRETERA, Jiří Rajmund. *Stát a církev v České republice*. Kostelní Vydří, 2002. ISBN 80-7192-707-4.

¹² TRETERA, Jiří Rajmund - HORÁK, Zboj. *Slovník církevního práva*. Havlíčkův Brod, 2011. ISBN 978-80-247-3614-3.

¹³ KADLEC, Jaroslav. *Přehled českých církevních dějin I*. Praha, 1991. ISBN 80-7113-004-4.; KADLEC, Jaroslav. *Přehled českých církevních dějin II*. Praha, 1991. ISBN 80-7113-003-6.

¹⁴ KOP, František. *Překlad Kodexu kanonického práva, I-III.*, text komise pro překlad Kodexu při CM bohoslovecké fakultě v Praze, pobočce v Olomouci, 1968/69; *CODEX IURIS CANONICIS 1917* [online]. Vybrané referenční dokumenty týkající se Kodexu kanonického práva. [cit. 30. 3. 2013]. Dostupné z WWW: <<http://www.jgray.org/codes/cic17lat.html>>.

Objemnou zásobárnou informací jsou periodika. Z časopiseckého materiálu se dá o patronátním právu vyčíst opravdu mnoho. Za doposud nejrozsáhlejší informační základnou lze považovat Časopis katolického duchovenstva, zde se nachází mnoho příspěvků věnovaných problematice patronátního práva. Z tohoto materiálu se nejlépe čerpají informace k doplnění základních znalostí získaných ve výše poznamenané literatuře. Obsahově směřují témata článků k vývoji patronátního práva ve všech směrech v průběhu 19. století a první polovině 20. století. Nalézají se zde ale i různá dílčí sdělení v podobě odpovědí na dotazy, ze kterých lze vyčíst mnoho zajímavých informací o praktickém fungování patronátního úřadu. Další úhel pohledu na patronátní právo v 19. století, jeho činitele a jeho výkon, nabízí článek S. Pšeničky.¹⁵ Nelze si nepovšimnout autorovy specifické formy pojetí patronátního práva zaměřeného na patronát jako na právní aspekt nikoli jako na objekt kritiky, jak tomu mnohdy bylo v dílech dřívějších autorů. Autor ve své studentské práci vydané jako článek v časopise Revue církevního práva uvádí nejen ucelený pohled na patronátní právo v době mezi osvěcenskými reformami a rokem 1949, ale i přehledný výpis literatury tímto tématem se zabírající.

Jak vyplynulo z předchozího popisu, nacházíme zmínky o patronátním právu téměř výlučně v periodikách katolicky orientovaných. Mnohé poznatky nám ale mohou přinést i úryvky z místopisně orientovaných periodik. Příspěvky zpravidla kladou důraz na místní situaci vnímanou izolovaně bez zohlednění širšího kontextu, což umožňuje podrobnější pohled na věc. Takovýchto příspěvků se pro sledovanou oblast příliš nenalézá, ovšem dají se nalézt studie podobného zaměření z jiných oblastí, které tak poskytují materiál pro srovnávání. Pro příklad mohu uvést článek M. Řezníčka,¹⁶ uvedený v Časopise Národního muzea v Praze, který se zabývá záduším a jeho správou. Se správou přímo poděbradského panství jsou pak spojena další regionální díla autorů F. Zoubka,¹⁷ L. Doležala¹⁸ či

¹⁵ PŠENIČKA, Stanislav. Vývoj patronátního práva v českých zemích od doby osvěcenského absolutismu do roku 1949. In *Revue církevního práva*. Č. 2, 2002, s. 127-160. ISSN 1211-1635.

¹⁶ ŘEZNÍČEK, Michal. Záduší a jeho správa v Ledečském vikariátu v 17. a první čtvrtině 18. století. In *Časopis Národního muzea v Praze*. Řada historická. roč. 173, č. 1-2, 2004, s. 51-82. ISSN 0139-9543.

¹⁷ ZOUBEK, František J., O správě panství Poděbradského v XVI. a XVII. století. In *Sborník historický 1*, 1883, s. 355.; ZOUBEK, František J., O věcech církevních na Poděbradsku. In *Časopis Musea království Českého* 52, 1878, s. 44-45.

¹⁸ DOLEŽAL, Leopold. *Povšechný popis bývalého panství nyní velkostatku Poděbradského a veškerých na všeobecné zemské výstavě r. 1891 v Praze ... vystavených předmětův, týkajících se hosp. statistiky, regulování vodstva ... i dějepisného vývinu celého hospodářství ... od r. 1553 až do přítomné doby r. 1891*. Poděbrady, 1891.

J. Vindušky¹⁹. Nepostradatelným pramenem, taktéž s regionálním zaměřením, se stala kniha P. Pumpra,²⁰ *Beneficia, záduší a patronát v barokních Čechách*. Ač je kniha orientovaná na dřívější období, než kterým se má práce zabírat, poskytla mi významné informace nejen umožňující následnou komparaci, ale i popisující vývoj a fungování patronátu.

Jednání patronů bylo od nepaměti vyjadřováno v různých církevních normách. Často ale tyto normy nebyly dodržovány a to bylo stěžejní pro tvorbu dřívější literatury zaměřené na toto téma. Autoři se soustředili především na hodnocení jednání patronů, které nerespektuje ideály církevních orgánů vyjádřené v právě zmiňovaných normách. Dřívější pohledy církevních hodnostářů byly také velmi jednostranné. Jsou sestavovány pouze z pohledu katolické historie. Pozorují jen svévolné počínání světských patronů, spojené se snahou minimalizovat vliv církevních orgánů na správu majetku farních kostelů. Tento trend práce s prameny se částečně uchoval a lze jej sledovat i v mnohé novější literatuře. Otázky jak fungovalo jednání mezi mocí církevní a světskou, zda mezi těmito institucemi panovalo napětí či shoda, zůstávají spíše stranou badatelského zájmu. Přestože většina této literatury čerpá z primárních pramenů, je výsledné podání velmi zkreslené. Samotné primární dokumenty, pokud nejsou tabulkově zaznamenávány, jsou vytvořeny v podobě ručně psaných spisů a jsou často velmi zkreslenými pohledy jedné strany na druhou. Ačkoli nesou jistou úřední formu, jsou to nejčastěji stížnosti informující mnohdy negativně o jednání druhé strany. Je na nás jak dostupné prameny pojmeme a pochopíme. Dozajista ale nesmíme zapomínat na výraznou subjektivitu pramene a to především v pramenech starší datace. V poslední době však pozorujeme v pramenné základně zlepšení a přibývání především studií rozebírající téma z různých pohledů, a tak by tomu mělo být. Jedno hledisko nikdy k objektivnímu závěru nestačí, nenechme se vést pouze jedním názorem.

¹⁹ VINDUŠKA, Jan. Územní samosprávy na Poděbradsku a Nymbursku v letech 1848-1918. In *Polabí*. vol. 36, 2002, s. 158-169.

²⁰ PUMPR, Pavel. *Beneficia, záduší a patronát v barokních Čechách*. Brno, 2010. ISBN 978-80-86488-73-8.

2. Patronátní právo

Již v úvodu byla podána definice patronátního práva a zároveň bylo naznačeno, že se na něj pohlíží dosti zjednodušeně. Avšak je to právní systém budovaný po staletí a jeho struktura rozhodně jednoduchá není. Následující kapitola se bude snažit podat výklad, který by měl poskytnout ucelenou představu o tomto souboru norem a dokázat tak tvrzení o náročnosti a propracovanosti výkonu patronátního práva.

Než bude popsán historický vývoj patronátního práva, je nezbytně nutné osvojit si základní terminologii s patronátem spojenou. Důležité pojmy jsou v textu pro rychlejší přehled zvýrazněny kurzívně. Na začátku je důležité zmínit, že tyto termíny nebyly vždy používány ve stejném znění, ale jejich význam zůstává stejný. První ustálené pojmy, s patronátem spojené, nalezneme v kanonických normách, do kterých se patronátní právo dostalo na sklonku 12. století²¹ Kanonické právo rozlišovalo více druhů patronátního práva. V patronátu se činily rozdíly dle toho, komu či k čemu patronát náležel. Jako první je vhodné uvést *patronátní právo osobní*. To bylo s patronátem spojeno již v jeho prvopočátcích ještě před jeho právním utvořením. Spočívalo v tom, že patronát byl vázaný jen na osobu konkrétního zakladatele. V pozdější době se vytvořilo *patronátní právo věcné*, které náleželo k pozemku a se kterým sdílelo jeho právní osud.²² Tzn. pokud majitel pozemku půdu prodával, popř. půda byla děděna, přecházelo právo na nového majitele. Dalo se ale také postupovat jinak. Právo mohlo být převedeno na bývalého majitele pozemku a tak se z práva věcného stávalo právo osobní, které spočívalo na určité osobě.²³ Patronátní právo je právem církevním a tak, i když mohlo být v rámci osobního práva převáděno, vždy muselo být převedeno na osoby způsobilé k výkonu tohoto práva. Způsobilý držitel patronátu musí být dle církevního kodexu pokřtěný a v jednotě s církevním společenstvím, tzn. patron musel být příslušníkem katolické církve. V pozdější době se však nacházely i výjimky. Když příslušník jiného konfesního vyznání než katolického získal právo věcné vázané na pozemek, musel

²¹ DOUBRAVA, Josef. Otázka patronátní v Čechách. In *Časopis pro katolické duchovenstvo* 5, 1900. s. 341-346. s.341.

²² *Ottův slovník naučný*. Devatenáctý díl (P-Pohoř). s. 330-333, heslo Patronátní právo. s. 331; PŠENIČKA, Stanislav. Vývoj patronátního práva v českých zemích od doby osvícenského absolutismu do roku 1949. In *Revue církevního práva* 22/2, 2002. s. 127-160. ISSN 1211-1635. s.131.

²³ RITTNER, Edward. *Církevní právo kanonické*. Praha, 1887. s.297.

vykonávat patronátní povinnosti. To bylo stvrzeno v císařském nařízení č. 45/1860 ř.z.²⁴ V tomto případě se pak majitele patronátu týkaly pouze povinnosti, ovšem práva mu byla odeprána.²⁵

Další dělení vyplývá z toho, kdo patronátní právo vykonával. Příslušel-li patronát nějaké církevní instituci, jednalo se zde o *patronát církevní*. Naopak, šlo-li o instituci světskou, nazýval se *patronát světským*. Církevní patronátní právo pak může náležet fyzické osobě z titulu církevního úřadu, jakým byl například úřad biskupa, nebo právnické osobě, kterou může být určitý kostel.²⁶ V praxi by to pak vypadalo tak, že pod patronaci jednoho kostela bude spadat jiný. Tato práce je nicméně zaměřena na právo světské, které náleželo světskému úřadu, v tomto případě panství/velkostatku. Dělení patronátního práva na církevní a světské fungovalo až do roku 1917, kdy jejich právní režimy byly sjednoceny. Setkat se můžeme i s dělením na *patronátní právo veřejné* a *patronátní právo soukromé*. Kanonické právo však mezi veřejným a soukromými patrony nerozlišovalo.²⁷ Toto dělení lze nalézt až později v právu světském a používalo se především ve spojitosti se *zeměpanským patronátem* jako patronátem veřejným. Patronát zeměpanský označoval různé poměry, například patronát fiskální, jenž příslušel státu, nebo patronát příslušející zeměpánu jako takovému.²⁸ Zvláště se však toto označení užívalo na přelomu 18. a 19. století v souvislosti se sekularizací církevního majetku. Od 18. století všechna benefícia nestojící se svolením zeměpána pod soukromým patronátem, začala být považována za benefícia patronátu zeměpanského.²⁹

Pro studium patronátního práva jsou nezbytností také znalosti o vzniku patronátu. Nejčastějším nabytím patronátního práva byl vznik kostela, kaple či obročí. Nicméně aby mohl kostel vzniknout, budoucí patron musel splnit několik potřebných náležitostí. Jednalo se o poskytnutí pozemku, obstarání finančních nákladů na stavbu a v neposlední řadě musel věnovat prostředky za účelem vzniku zádušního jmění nebo jmění obročního,³⁰ které

²⁴ PŠENIČKA, Stanislav. Vývoj patronátního práva v českých zemích od doby osvícenského absolutismu do roku 1949. In *Revue církevního práva* 22/2, 2002. s. 127-160. ISSN 1211-1635. s.135.

²⁵ ŠR, J. A. Na jakém základě spočívá právní jistota břemen patronátních. In *Časopis pro katolické duchovenstvo* 8, 1882. s. 493-497.

²⁶ RITTNER, Edward. *Církevní právo kanonické*. Praha, 1887. s.287-288.

²⁷ PŠENIČKA, Stanislav. Vývoj patronátního práva v českých zemích od doby osvícenského absolutismu do roku 1949. In *Revue církevního práva* 22/2, 2002. s. 127-160. ISSN 1211-1635. s.132-133.

²⁸ *Ottův slovník naučný*. Devatenáctý díl (P-Pohoř). s. 330-333, heslo Patronátní právo. s.331.

²⁹ BUŠEK, Vratislav. *Učebnice dějin práva církevního*. Praha, 1929. s. 130.

³⁰ BUŠEK, Vratislav. *Učebnice dějin práva církevního II*. Praha, 1947. s. 260.

dohromady tvořily tzv. kostelní majetek.³¹ Zmíněné tři předpoklady, výstižně vyjadřuje dobový citát: „Patronum faciunt dos, aedificatio, fundus, t. j. patronem se stane, kdo obvěnil, vystavěl nebo dal pozemek“³² Patron vždy nemusel splňovat všechna pravidla pro získání fundace,³³ některé potřebné finance se daly doplnit například z veřejných sbírek, které byly velmi často využívány i při nezbytných rekonstrukcích kostelů.³⁴ Jednotlivé příspěvky mohly poskytovat i různé osoby, jímž pak vznikalo samostatné patronátní právo. Tedy například o jeden kostel se mohlo dělit několik patronů, kteří se dělili o náklady.³⁵ Všechny výše zmiňované podmínky k nabytí patronátu nebyly nicméně vždy plněny a patronátní právo bylo možno získat také jako privilegium udělené příslušnou církevní autoritou. Ovšem ani patron ani církve neměly z tohoto postupu žádné výhody, spíše naopak, a tak byl tridentským koncilem tento způsob nabytí vyloučen.³⁶ Další možnost, jak získat patronátní právo, byla spojená s věčným patronátem, tudíž vázaná na pozemek. Když byl pozemek prodán, patronátní právo, jak bylo řečeno výše, automaticky přecházelo na nového majitele. Existovaly ještě další způsoby nabytí patronátního práva, které však nebyly tolik časté. Šlo o různé přesuny patronátního práva osobního. To mohlo být například darováno, nebo dokonce směněno za jiné církevní právo. Ke každé změně majitele, ovšem bylo potřeba souhlasu ordináře.³⁷ V předchozích kanonických úpravách tomu tak nicméně nebylo.

³¹ KOSTELNÍ MAJETEK = Jeho vznik spadá do doby středověkých počátků farní organizace, kdy prosazení patronátního práva otevřelo cestu k vytváření samostatného majetkového fondu vyhrazeného pro financování potřeb daného kostela. Zatímco původní dotace kostela se proměňovala ve farní beneficium, tedy existenční základnu duchovního správce farnosti, z darů věřících, určených na pořízování potřeb pro kostel (výzdoba, bohoslužebné předměty) a na údržbu jeho budovy, se začalo vytvářet vlastní kostelní (zádušní) jmění. Motivace těchto darů dala kostelnímu majetku jeho název: šlo o dary uskutečněné s ohledem na spásu vlastní duše, představovaly tak skutek vykonaný „za duši“ – záduší.

citováno: PUMPR, Pavel. *Beneficia, záduší a patronát v barokních Čechách*. Brno, 2010. s. 217. ISBN 978-80-86488-73-8. s. 217.

³² *Ottův slovník naučný*. Devatenáctý díl (P-Pohoř). s. 330-333, heslo Patronátní právo. s. 332; DOUBRAVA, Josef. Otázka patronátní v Čechách. In *Časopis pro katolické duchovenstvo* 5, 1900. s. 341-346. s.341.

³³ FUNDACE= majetek věnovaný ke konkrétnímu účelu

³⁴ BOROVIČ, Klement. Právo patronátní v Čechách. In *Časopis pro katolické duchovenstvo* 7, 1866. s 481 - 491. s.482.

³⁵ RITTNER, Edward. *Církevní právo kanonické*. Praha, 1887. s. 298.

³⁶ *Ottův slovník naučný*. Devatenáctý díl (P-Pohoř). s. 330-333, heslo Patronátní právo.s. 332.

³⁷ KOP, František. *Překlad Kodexu kanonického práva, I-III.*, text komise pro překlad Kodexu při CM bohoslovecké fakultě v Praze, pobožce v Olomouci, 1968/69; *CODEX IURIS CANONICIS 1917* [online]. Vybrané referenční dokumenty týkající se Kodexu kanonického práva. [cit. 30. 3. 2013]. can. 1453. Dostupné z WWW: <<http://www.jgray.org/codes/cic17lat.html>>.

2.1. Od počátku do 1. poloviny 16. století

Určité prvky, které se v pozdější době zformovaly v institut patronátu, můžeme sledovat v Evropě od raného středověku.³⁸ Tehdy se zde začala utvářet hustá síť kostelů, jejichž zakladatelům a sponzorům měla církev potřebu se za tyto činy nějak odvděčit. Vděk byl projevována tak, že zřizovatel kostela mohl vybrat správce kostela, kterého sám vybral za nejvhodnějšího. Bylo to privilegium na tehdejší dobu opravdu velké, protože do této doby náležel výběr jen do rukou biskupů. Tyto události zpočátku probíhaly jen v kruhu církevním (např. když biskup z jedné diecéze založil kostel v diecézi druhé). Postupně se do tohoto procesu však dostávaly i osoby světské. Profánní osoby se do tohoto procesu zapojily až od 6. století. Neměly plné právo volby, ale jen možnost prezentace. Privilegium prezentace duchovních se v tuto dobu vztahovalo jen na osobu zakladatele a bylo tak "právem" osobním. Až od 7. století si začali majitelé panství nárokovat "právo" věčné, tedy spojené s půdou a tak přecházející automaticky na majitele panství.³⁹ Slovo právo, jsem úmyslně uvedla v uvozovkách, protože v tuto dobu ještě nároky na patronát nebyly nijak zákonně podloženy. Církevní moc si dobře hlídala, aby se přístup spojující vlastnictví půdy a chrám na něm stojící příliš nerozšířil. Avšak v zásadě již existoval a v pramenech jej najdeme pod označením *ins patronatus*.⁴⁰ Postupně se situace v *ins patronatus* z pohledu církve zhoršovala a světští zakladatelé si dělali větší a větší nároky na kostel a volbu jeho představitele.

V českých zemích byl tento systém spojen až s tvorbou skutečné farní sítě, jejíž kořeny můžeme nalézt ve druhé polovině 12. století, kdy začaly vznikat menší velmožské kostely namísto doposud jediných centrálních hradebních kostelů. Tyto kostely se za přispění svých zakladatelů začaly postupně zcela osamostatňovat. Díky tomuto systému tzv. vlastnických kostelů, u kterého fungoval právě *ins patronatus*, byla závislost církve na světské moci větší, než by si církevní hodnostáři přáli. Proto přicházela snaha podchytit množství duchovních při soukromých kostelech a podřídit je jednotnému dohledu biskupskému. Začal tak zápas o prosazení plné pravomoci církve nad jejími statky a poddanými.

³⁸ BUŠEK, Vratislav. *Učebnice dějin práva církevního II*. Praha, 1947. s.265.

³⁹ DOUBRAVA, Josef. Otázka patronátní v Čechách. In *Časopis pro katolické duchovenstvo* 4, 1900. s.271-276. s. 275

⁴⁰ DOUBRAVA, Josef. Otázka patronátní v Čechách. In *Časopis pro katolické duchovenstvo* 5, 1900. s.341-346. s. 340.

Výsledkem několik let trvajících sporů byla listina vydána Přemyslem Otakarem I. z 10. března 1222, tzv. Velké privilegium české církve. Ta zaručovala imunitu církevních statků a částečné vynětí duchovenstva ze světské soudní moci. Stručné shrnutí v jedné větě nám podává kniha Zdeňky Hledíkové a kol,⁴¹ kde je zaznamenáno, citují: „*Znamenalo v podstatě kompromis mezi právem vlastnických kostelů a původním církevním požadavkem samostatného ustanovování kněží k úřadům.*“ Tato listina tedy znamenala první právní počín upravující patronátní právo. S konečnou platností byla zakladatelům kostelů odebrána možnost výběru vlastního duchovního správce, která opět připadala do rukou pouze biskupovi. Skutečnost, že světští velmožové ani u vlastních kostelů již nemohou zvolit církevního hodnostáře dle svého uvážení a výhradní právo jmenovat popřípadě sesazovat a odvolávat jmenované kleriky měl pouze biskup, poskytovala onen pevnější církevní dohled nad celou farní sítí. Zakladateli kostela tak zůstala pouze možnost tzv. prezentačního práva. Prezentační právo spočívalo v možnosti navrhnout, neboli prezentovat, na volné místo správce kostela svého vybraného kandidáta. Toto právo bylo jednou z nejdůležitějších správních činností patrona, které umožňovaly zasahovat do církevní organizace na jeho panství. Největší roly při výběru hrála výše a zajištění farního majetku. To platilo jak ze strany kněze, který si vybíral vhodnou farnost a hleděl na své budoucí zajištění, tak i patrona, který si vybíral účelnou osobu jež měla být zdatná v ekonomickém jednání.⁴² Zda prezentovaný kandidát bude zvolen nebo ne, záleželo již jen na biskupovi. Od tridentského koncilu pak probíhaly u církevních patronů na obročí konkursy a od ustanovení CIC/1917⁴³ to platilo i u patronů světských. Zajímavostí prezentačního práva je, že, ač se považovalo za výsadu patronátu nejdůležitější, není s patronátem nijak pevně vázáno a tudíž může být zvláštní dohodou přeneseno na osobu od patrona rozličnou. Tímto způsobem fungovalo například ve věnných městech, kde patronát nad kostelem a farou vykonávaly obce, ale prezentační právo bez jakýchkoli dalších závazků vykonávala Jeho Výsost císařská. Podrobně rozebrán nalezneme postup výkonu prezentačního práva v téměř každé literatuře s patronátem

⁴¹ HLEDÍKOVÁ, Zdeňka a kol. *Dějiny správy v českých zemích od počátku státu po současnost*. Praha, 2007. ISBN 978-80-7106-906-5. s. 177.

⁴² PUMPR, Pavel. *Beneficia, záduší a patronát v barokních Čechách*. Brno, 2010. ISBN 978-80-86488-73-8. s.230-231.

⁴³ KOP, František. *Překlad Kodexu kanonického práva, I.-III.*, text komise pro překlad Kodexu při CM bohoslovecké fakultě v Praze, pobočce v Olomouci, 1968/69; *CODEX IURIS CANONICIS 1917* [online]. Vybrané referenční dokumenty týkající se Kodexu kanonického práva. [cit. 30. 3. 2013]. can. 1462. Dostupné z WWW: <<http://www.jgray.org/codes/cic17lat.html>>.

spojené. Důkazem velkého zájmu může být i článek M. Nemce, který se soustředí pouze na tuto problematiku.⁴⁴ Pro mou práci ani pro pochopení výkonu patronátního práva nejsou podrobné informace týkající se prezentačního postupu zcela zapotřebí a proto se tímto právem již nebudu podrobněji zabývat.

Od počátku ustanovoval patronát i různá další práva, a tak vedle prezentačního práva sledujeme i tzv. právo alimentární,⁴⁵ které se stávalo pro patrona výhodnou zálohou, protože v případě, že se patron ocitl ve svou vinou v tíživé finanční situaci, příslušela mu z výnosů církevního jmění pomoc a obživa.⁴⁶ Zásadním právem, vedle práva prezentačního, bylo právo dohledu nad majetkem kostela. Patron dohlížel, aby byl kostel finančně zabezpečen a byl schopen vyplácet obroční jmění a udržovat dostatečnou výši jmění zádušního. Ostatní, takzvaná čestná práva patrona, jak uvádí Stanislav Pšenička, jsou určována spíše místními obyčejí. Nejčastěji se mezi ně řadilo například právo na rodový znak v patronátním kostele,⁴⁷ které trvalo do roku 1918, kdy bylo zrušeno šlechtictví, dále pak právo na čestné místo v kostele (mimo kněžiště a bez baldachýnu) nebo právo přednosti před ostatními laiky během církevních procesí. Setkáváme se ale i s výsadou patronů na upomínání v modlitbách nebo s právem na hrobku v kostelní budově. Poslední jmenované právo bylo ze sanitárních důvodů zrušeno dvorským dekretem z roku 1788.⁴⁸

Kromě práv měl patron samozřejmě i povinnosti. Hlavní povinností patrona v tomto systému bylo tzv. břemeno stavební.⁴⁹ To se týkalo především financování stavby samotného kostela. Postupně se ale ke kostelu přidávaly i další farní budovy, které také spadaly pod investice patrona. Nicméně stavbou povinnosti patrona nekončily. Po dobu držení

⁴⁴ NEMEC, Matúš. Patronátne právo a vývoj problému menovania do cirkevných úradov v katolíckej cirkvi. In *Revue církevního práva* 21/1, 2002. ISSN 1211–1635.

⁴⁵ KOP, František. *Překlad Kodexu kanonického práva, I.-III.*, text komise pro překlad Kodexu při CM bohoslovecké fakultě v Praze, pobožce v Olomouci, 1968/69; *CODEX IURIS CANONICIS 1917* [online]. Vybrané referenční dokumenty týkající se Kodexu kanonického práva. [cit. 30. 3. 2013]. can. 1455, bod 2. Dostupné z WWW: <<http://www.jgray.org/codes/cic17lat.html>>.

⁴⁶ RITTNER, Edward. *Církevní právo kanonické*. Praha, 1887. s.309.; BUŠEK, Vratislav a kol. edd. *Československé církevní zákony I-II*. Praha, 1931. s. 259.

⁴⁷ Například erb rodu Poděbradů (popis viz. kapitola Panství Poděbrady) na klenbě kostela v Sadská, který od nepaměti spadl pod patronaci panství poděbradského (ve 14. a 15. století tudíž pod patronaci rodu Poděbradů, jako majitelů panství)

⁴⁸ PŠENIČKA, Stanislav. Vývoj patronátního práva v českých zemích od doby osvícenského absolutismu do roku 1949. In *Revue církevního práva* 22/2, 2002. s. 127-160. ISSN 1211-1635. s. 153.

⁴⁹ JÄGER, Petr. Z historie kostela v Žamberku. In *Farní zpravodaj: římskokatolická farnost Děkanství Žamberk*, č.2, s.8-12. 2012. s. 11.

patronátního práva musel patron dále na vlastní náklady hradit všechny opravy a přestavby kostela. Dalo by se říci, že i právo dohledu nad majetkem kostela, které jsem zmiňovala výše, byla spíše povinnost nežli výsada.

V takto ustanovené podobě se patronátní právo vykonávalo řadu let, ba i století. Nedělo se ale vždy vše podle stanoveného práva. Důkazem toho byly určité změny na počátku 16. století. Jednalo se o další zásahy světského práva do instituce patronátu. Tyto zákroky byly snahou o jistou nápravu patronátu, který se postupem času postavil do rozporu s učením práva církevního. Mezi největší prohřešky patronů patřily tři prvky: patroni mluvili do správy duchovní více než jim příslušelo, využívali inventář a záduší chrámové a přímo si podmaňovali církevní obročí. Řešení měl přinést patent Ferdinanda I. ze 17. listopadu 1528, který patronům zakazoval zabírat církevní zboží a nařizoval dodržovat lhůtu presenční a zodpovědný výběr kandidátů. Ferdinandovy zásahy, ačkoli se mohly zdát přínosné, přínosné nebyly. Snaha státní moci vyšla vniveč rozkazem z 20. března 1548, ve kterém se ustanovovalo, že patroni budou odpovědní za své chyby králi a nikoli biskupům.⁵⁰ Takto nastavený trend se církevní moci příliš nezamlouval a proto bylo patronátní právo jedním z témat řešených na tridentském koncilu.

2.2. Od 2. poloviny 16. století do 19. století

Tridentský koncil měl za svou existenci dojít k několika zásadním cílům. Především měl reagovat na vznik protestantství, měl připravit reformu církevní disciplíny a správy a v neposlední řadě měl definovat nauku katolické církve v diskutovaných otázkách. Jednou z těchto diskutovaných otázek bylo i patronátní právo. Záměrem církevních hodnostářů bylo uvést do praxe patronátní právo tak, jak bylo ustanoveno již v letech předchozích. Do praxe se tak měl znovu uvést princip vzniku patronátu jen při založení nebo dotaci nového kostela. O vzniku patronátu rozhodoval pouze řádný biskup, jemuž též patronové museli prezentovat vhodného kandidáta na uvolněná beneficia a duchovní patronové byli dokonce vázáni na osobu, která byla biskupem v konkursu označena jako dignior. Při zchátralosti kostela byla uložena povinnost přispět na stavební opravy. Pokud nebyly dostatečné prostředky na opravu a restaurování, měl daný biskup možnost kostel zrušit. Především bylo ale patronům přísně

⁵⁰ DOUBRAVA, Josef. Otázka patronátní v Čechách. In *Časopis pro katolické duchovenstvo* 3, 1900. s. 204-211. s. 205.

zakázáno vměšovat se do majetkové správy beneficí.⁵¹ Ponechali laikům jenom ta oprávnění, nejméně hospodářského rázu, jimiž nezasahovali do vlastní správy duchovní a disciplíny kléru.⁵²

Ačkoli bylo jednání patronů takto vyjádřeno v normách potridentské církve, opět se často stávalo, že nebyly tyto normy dodržovány. Situace se nijak nezlepšovala ani ve století následujícím. Ba naopak církve ztrácela mnohé ze svých výsad. Patrné to bylo například na církevním soudnictví, které přicházelo o některé pravomoci, přičemž jednou z nich bylo i právo na řešení sporů v oblasti patronátního práva. To připadlo v polovině 17. století do kompetence vládním soudům, konkrétně soudům zemským. Navíc všechna nařízení biskupa diecéznímu kléru, z nichž mnohá se týkala i patronátního práva, měla být napřed dohodnuta s místodržitelstvím.⁵³ K takto vzniklé situaci se často vyjadřovali mnozí z řad církevní honorace. Z vyjádření kníže kardinál Arnošta z Harrachu, arcibiskupa pražského, jehož překlad můžeme nalézt v *Časopise pro katolické duchovenstvo*,⁵⁴ lze usuzovat, jak bídná byla situace patronátního institutu i v 17. století. Můžeme vyčíst snahy vybudovat v Čechách silnou církevní správu v duchu tridentského koncilu, které doposud přicházely vniveč. Stály proti nim světské orgány zdůrazňující v zemi běžnou patronátní praxi totožnou s předbělohorským vývojem. Arcibiskupovo úsilí o zesílení církevní jurisdikce ve smyslu koncilních dekretů tak mařil odpor světských patronů, kteří chtěli o hmotných záležitostech "svých" kostelů rozhodovat sami a Harrachovy snahy vnímali jako nemístný zásah do vlastních práv.⁵⁵

Postupně se tedy ukazovalo, že církevní právo přes veškeré snahy nemá být pro fungování církevní organizace tím nejdůležitějším principem. Moc nad duchovní správou přebíraly zemské úřady, které dokonce zpochybnily závaznost tridentských reformních dekretů pro Čechy. Bylo tedy patrné, že světská a církevní moc se zřetelně rozcházel v jejich názorech i zájmech. Světská strana sice v pobělohorském období horlivě

⁵¹ BUŠEK, Vratislav. *Učebnice dějin práva církevního II*. Praha, 1947. s.259.

⁵² BUŠEK, Vratislav. *Učebnice dějin práva církevního*. Praha, 1929.s.125

⁵³ DOUBRAVA, Josef. Otázka patronátní v Čechách. In *Časopis pro katolické duchovenstvo* 3, 1900. s. 204-211. s.206.; PUMPR, Pavel. *Beneficia, záduší a patronát v barokních Čechách*. Brno, 2010. ISBN 978-80-86488-73-8. s. 14.

⁵⁴ Anonym. Přechmaty farních patronů v druhé čtvrti sedmnáctého století. In *Časopis pro katolické duchovenstvo* 3, 1866. s. 385-390. s. 385-386.

⁵⁵PUMPR, Pavel. *Beneficia, záduší a patronát v barokních Čechách*. Brno, 2010. ISBN 978-80-86488-73-8. s.13.

podporovala rekatolizaci, ovšem pouze ve smyslu eliminace nekatolíků coby bezpečnostního rizika pro nový režim, v oblastech, kde vznikala možnost posílení pozic církve, se světská moc stávala konkurentem, který odmítal ustoupit ze svých nároků. Situace se neměnila ani ve druhé polovině 17. století a v první polovině 18. století kdy stále zaznívaly ze strany světských patronů výhrady proti snahám církevních orgánů o důsledné uplatňování tridentských zásad při řízení farní organizace, a zejména jejich majetkových záležitostech. Přetrvával tak základní problém – dvě strany podílející se na chodu farní organizace, tedy patroni a církevní orgány, se neshodovaly na principech činnosti, při níž měly spolupracovat. Lze hovořit o určité dvoukolejnosti, kdy proti sobě stály normy církevního práva a v zemi obvyklá patronátní praxe. Takový stav logicky vedl ke konfliktům. Na jejich pozadí lze pozorovat postupné posilování úlohy státu.⁵⁶

Tuto situaci připomíná nejen přesun agendy patronátních sporů od soudů církevních k většímu zemskému soudu ve druhé polovině 17. století, ale i mnohé nové právní předpisy vycházející od státu a směřované na problematiku patronátního práva. Zásadní otázkou se stala finanční správa ve věcech patronátních. Z této oblasti vzešlo v průběhu 17. století několik státních nařízení. Hrazení výdajů již nespočívalo jen na patronovi, řídilo se podle tzv. konkurenčního práva, které bylo ustanoveno patentem z roku 1770 a členilo náklady na údržbu mezi patrona, faráře a kostelní jmění. Farář hradil škody, jež zavinil on sám nebo jeho zaměstnanci. Opravy, které byly nutné z důvodu chátrání a opotřebení majetku časem, měly být hrazeny z kostelního jmění a pokud toto jmění nedostačovalo, musel do své pokladny opět sáhnout farář. Ten ovšem nehradil tyto náklady celé, ale jen do určité výše odpovídající jeho platu. Pokud ani potom nebyly veškeré výlohy zaplacený, hradil je patron. Patent rovněž ukládal povinnost farníků přispět bezplatným výkonem manuálních prací a poskytnutím potahu. Tento systém se v praxi a nezměněně podobě udržel až do roku 1949.⁵⁷ Kromě tří zmíněných investorů měla být dalším, kdo poskytne potřebný materiál k výstavbě či rekonstrukci kostela, pozemková vrchnost. Ta byla ve většině případů sama vlastníkem patronátního práva a pokud ne, měla podle dvorského dekretu z roku 1785 alespoň poskytnout část stavebního materiálu. V případě, že se jednalo o patronát zeměpanský, vrchnost musela přiměřeně přispět stavebním materiálem. Tak ji zavazoval dvorský dekret již z roku 1770.

⁵⁶ PUMPR, Pavel. *Beneficia, záduší a patronát v barokních Čechách*. Brno, 2010. ISBN 978-80-86488-73-8. s. 14.

⁵⁷ PŠENIČKA, Stanislav. Vývoj patronátního práva v českých zemích od doby osvícenského absolutismu do roku 1949. In *Revue církevního práva* 22/2, 2002. s. 127-160. ISSN 1211-1635. s. 145.

Není zcela jasné zda se konkurenční činnost pozemkových vrchností vztahovala i na stavby stojící pod soukromým patronátním právem. Je ovšem důležité vědět, že jejich povinnost vymizela spolu se zánikem celého systému pozemkové vrchnosti roku 1848.

Za zmínku jistě stojí i skutečnost, se kterou se ať již v primárních či sekundárních pramenech často setkáváme, že pod patronaci nespádali od 18. století pouze kostely a benefícia, ale také školy. Na rozdíl od patronátu nad kostelem, farou a farní budovou, který byl jak jsme se dozvěděli výše neodlučitelný a musel jej vykonávat jeden a týž patron, školám bylo dvorským dekretem z 13. září 1788 přiznáno právo na patrona vlastního.⁵⁸ Toto právo bylo často využíváno a tak patronát nad školami povětšinou držely obce.

18. století spolu s příchodem doby josefínské sebou přineslo i jiné podstatné změny ve správě země. Jednalo se o změny na úrovni správy státní ale i církevní a tak se nevyhnuly ani patronátu, jehož pravidla byla znovu měněna. Nařízení upravující patronátní poměry se týkala především patronů, kterým ukládala řadu nových povinností. Jak je patrné z části 2.1. této kapitoly, patron měl dle kanonického práva možnost kontrolovat hospodaření s kostelním či obročním jměním, avšak neměl žádné právo tyto finance spravovat. Tento přístup se změnil právě až v průběhu 18. století v rámci josefínského centralismu a dovolil tak patronovi více zasahovat do správy kostelního jmění. Zmíněný postoj vyvrcholil roku 1800 dvorským dekretem, který byl předán všem zemským úřadům a podle něhož kostelní jmění spravovali společně patron nebo jeho zástupce, tzv. patronátní komisař, kostelní účetní a obroční. Za veškeré kostelní jmění tedy odpovídal patron, který měl na starost i veškeré kostelní účty. Musel však nahrazovat i veškeré vzniklé ztráty, bylo-li ale prokázáno, že ztráty byly způsobeny druhou stranou, měl patron právo postihu.⁵⁹

2.3. V 19. století

S narůstajícím zájmem o státní a jí z velké části podmíněnou církevní správu narůstala již od doby Josefa II i spisová agenda úřadů. 19. století bylo v tomto ohledu ještě plodnějším. Důkazem jsou různá zemská nařízení a zákony pocházející z kanceláří zemské správy. Není potřeba znát patronát se všemi jeho právními předpisy, především proto, že mnoho z nich

⁵⁸ DOMABYL, Gustav. Patronátní právo na statku Poděbrady. In *Časopis pro katolické duchovenstvo* 6, 1924. s. 446-451. s. 448.

⁵⁹ PŠENIČKA, Stanislav. Vývoj patronátního práva v českých zemích od doby osvícenského absolutismu do roku 1949. In *Revue církevního práva* 22/2, 2002. s. 127-160. ISSN 1211-1635. s.150.

nevydrželo příliš dlouho a byly nahrazeny jinými. V zásadě patronátní právo fungovalo stále na stejném principu. Přesto se zde najdou důležité právní kroky, které zasáhly do výkonu patronátního práva velmi výrazně. Tyto nejdůležitější změny budou stručně shrnout v následujících odstavcích. Ostatní právní nuance potřebné k pochopení a vysvětlení zpracovávaného archivního materiálu budou popřípadě objasněny přímo v kapitole Výkon patronátního práva.

Převážná část změn na poli patronátního práva se odehrála až v druhé půli 19. století. Bylo to způsobeno především revolučním rokem 1848 po němž se církve do značné míry osvobodila ze státního područí a začalo se hledat vyváženější uspořádání vztahů mezi státem a církví a to ve všech úsecích včetně toho patronátního. I když zde byla situace o něco komplikovanější. Patronátní právo se do té doby totiž nalézalo mezi správou církevní a vrchnostenskou. Protože do přelomu století působilo panství jako územně správní jednotka s přenesenými působnostmi státu, mohl stát do jeho fungování i když omezeně zasahovat a nakládání s patronátním právem regulovat skrze správu vrchnostenskou. Od roku 1848 kdy přestaly panství fungovat jako úsek státní správy a staly se soukromou ekonomickou složkou nazývanou velkostatkem, která nemá žádné delegované funkce státu, zůstává patronátní právo vázáno již jen mezi správou církevní a velkostatkem jakožto soukromým čistě kapitálním prvkem. A protože velkostatek nemohl nijak zákoně zasahovat do řízení patronátu, což bylo v mnoha případech potřeba, jednala církevní správa ze správou státní a k vrchnímu úřadu velkostatku se již dostávaly jen rozhodnuté vyhlášky.

Výklad můžeme uvést na příkladu opětovného zvyšování zájmu o patronátní právo, který však nebyl zrovna kladný a spíše opět spočíval ve snaze církve o nápravu v jednání patronů. Důvod, proč se zvyšovala pozornost nad touto oblastí správy, můžeme tedy hledat v různých přehmatech patronů. Někteří z nich nedobře zasahovali do jmění církevního (jak zádušního tak obročního), které jim bylo svěřeno a nadále ignorovali církevní zákony. Můžeme ale také sledovat pokračující snahu státu o nadvládu nad církví, která vrcholila již za josefinismu a kterou se přes různá opatření v patronátu snažil stát získat. Důležitou fází změn, kterou patronátní poměry prošly v druhé polovině 19. století a která byla vyvolána právě ze strany církve, reprezentovala vládní nařízení vydávaná v letech 1855 a 1874. Prvním z nich byl císařský patent č. 195/1855 ř.z. dle kterého se v habsburské monarchii mělo patronátní

právo řídit konkordátem se Svatým stolcem.⁶⁰ Konkordát připisoval správu církevních majetků jen těm, jimž přísluší podle církevních zákonů. Zádušní jmění tedy nesměl patron ani spravovat ani pořizovat, mohl na toto jednání pouze dohlížet a při nefunkčnosti upozornit biskupa. V Čechách se proti tomuto nařízení ovšem zvedla v řadách patronů, kteří byli se stávajícím stavem spokojeni, vlna odporu a vše vyústilo v neúspěch. V Českých zemích a také v Haliči nebyl patent č. 195/1855 nikdy přijat. Jistým ústupkem se stal až zákon č. 50/1874. Podle citovaného zákona se totiž o správu farního kostela, tedy kostelního jmění, má dělit patron s farářem a farní obcí. Správa obročního jmění pak byla svěřena pouze do rukou držitelů obročí, tedy duchovním ordinářům. Patron měl v tomto případě jen právo dohledu. A nakonec správa církevních nadací měla být svěřena pouze církevním orgánům. Tento krok se může zdát být vstřícným gestem státu vůči církvi, nicméně v zákonu najdeme i další ustanovení, které připisují moc rozhodovat ve věcech sporů týkajících se patronátu zemskému soudu místo biskupa a to nebyl vůči církvi příliš otevřený krok.⁶¹

Problémem řešeným v otázce patronátního práva však nebyla jen správa svěřeného jmění. Velkou překážkou se v průběhu 19. století stala také záležitost postupu kaplana na kněze, či z menší fary na větší. Ty se totiž výhradně odehrávaly na statcích jednoho patrona a tak se obsazování beneficií nedělo vždy zcela spravedlivě. Kandidáty pro tento post vybírá biskup a patronovi je navrhuje, ten ovšem může zvolit jakéhokoli ze seznamu. Ať je biskupem uveden na začátku nebo na konci seznamu. Pořadí uchazečů v seznamu byla totiž jediná možnost biskupa, jak ukázat a prosadit nejvhodnějšího kandidáta vybraného dle církevních hodnot. Často se tak stávalo, že záleželo více na poklonech a uctivém jednání s patronem a jeho úřadem než na svědomitosti kněze: „... *nucena se vidí patronovi i úředníkům jeho se kořiti, ano i k nemravnostem a zlořádům jejich začasť mlčky přihlížeti; tím však ruší povinnosti svatého úřadu Bohem mu svěřeného, a ztrácí vážnost i důvěru*

⁶⁰ SVATÝ STOLEC = někdy nazývaný i Apoštolský stolec, je samostatná jednotka uvnitř katolické církve, skládající se z papeže a římské kurie, která se řídí kanonickým právem

citováno z: TRETERA, Jiří Rajmund - HORÁK, Zboj. *Slovník církevního práva*. Havlíčkův Brod, 2011. ISBN 978-80-247-3614-3. s. 22, 125.

⁶¹ Problematiku zákonů z let 1855 a 1874 nalezneme v člancích S. Pšeničky a J. Doubravy, tak ve výukové publikaci V. Buška a J. R. Tretery: PŠENIČKA, Stanislav. Vývoj patronátního práva v českých zemích od doby osvícenského absolutismu do roku 1949. In *Revue církevního práva* 22/2, 2002. s. 127-160. ISSN 1211-1635.; DOUBRAVA, Josef. Otázka patronátní v Čechách. In *Časopis pro katolické duchovenstvo* 1-15.; BUŠEK, Vratislav a kol. edd. *Československé církevní zákony I-II*. Praha, 1931; TRETERA, Jiří Rajmund. *Stát a církev v České republice*. Kostelní Vydří, 2002. ISBN 80-7192-707-4.

osadníků svých.“⁶² Řešení tohoto problému se nedobralo nikdy zdárného konce. Problematikou tohoto typu a možnostmi řešení se zabývá K. Borový v článku Právo patronátní v Čechách.⁶³ Zde je také vyvozen závěr, se kterým se mohu ztotožnit. Autor považuje za nejlepší řešení dohodu mezi biskupem a patronem, dle které by se výběr měl řídit. V praxi k této dohodě však často nedocházelo, protože každý trval na svém podílu moci.

Další potíží řešenou v průběhu 19. století se stala tzv. otázka konkurenční. Kostelní konkurence se vyvíjela od poloviny 18. století a její povinností bylo stanovit, kdo má hradit náklady na provoz kostela, v jakém pořadí a v jakém rozsahu. Počátkem stavební konkurence se stal patent vydaný v roce 1770, který mimo stanovisek hrazení nákladů určoval i konkurenční subjekty. Byli jimi kostelní jmění, farář, patron a od roku 1783 pak také obce.⁶⁴ Důkladně rozebrané nalezneme konkurenční povinnosti v jedné z kapitol práce S. Pšeničky.⁶⁵ V období 19. století se touto problematikou zabývala od roku 1863 i vláda, která po několik let podávala zemskému sněmu předlohy týkající se hrazení nákladů na stavbu a udržování kostelních budov, zařízení a potřeb. Výsledek měl přinést především obnovu pustnoucích chrámů a změnu správy církevního jmění, která měla přejít z rukou patronů na církevní organizace. Návrhy byly podávány v letech 1863, 1864 a 1866. Kostely byly v opravdu zanedbaném stavu a bez údržby. Tento stav způsobil především výnos z č. 3965 z roku 1849, který nařizoval odložit opravy kostelů a finance směřovat jinými směry.⁶⁶ „*Na Moravě byl konkurenční zákon přijat pod č. 11/1864 z.z., ve Slezsku pod č. 2/1864 z.z., v Čechách však k přijetí takového zákona nikdy nedošlo*“.⁶⁷ Konkurenční povinnosti zůstávaly tak, jak byly v předchozích letech určeny jinými právními předpisy. Z těchto předpisů tedy vyplývá, že patron je vedle faráře a farní obce jedním ze správců farního kostela, správa obročí je svěřena pouze do rukou držitele obročí a patron má pouze možnost dohledu, správa církevních nadací

⁶² BORO VÝ, Klement. Právo patronátní v Čechách. In *Časopis pro katolické duchovenstvo* 7, 1866. s 481 - 491. s. 485.

⁶³ BORO VÝ, Klement. Právo patronátní v Čechách. In *Časopis pro katolické duchovenstvo* 7, 1866. s 481 - 491.

⁶⁴ BUŠEK, Vratislav a kol. edd. *Československé církevní zákony I-II*. s. 511. Praha, 1931.; PŠENIČKA, Stanislav. Vývoj patronátního práva v českých zemích od doby osvícenského absolutismu do roku 1949. In *Revue církevního práva* 22/2, 2002. s. 127-160. ISSN 1211-1635. s.147.

⁶⁵ PŠENIČKA, Stanislav. Vývoj patronátního práva v českých zemích od doby osvícenského absolutismu do roku 1949. In *Revue církevního práva* 22/2, 2002. s. 127-160. ISSN 1211-1635. s. 144-149.

⁶⁶ BORO VÝ, Klement. Právo patronátní v Čechách. In *Časopis pro katolické duchovenstvo* 7, 1866. s 481 - 491. s. 482.

⁶⁷ PŠENIČKA, Stanislav. Vývoj patronátního práva v českých zemích od doby osvícenského absolutismu do roku 1949. In *Revue církevního práva* 22/2, 2002. s. 148. ISSN 1211-1635. s. 148.

je v moci církevních orgánů a jmění každého kostela či církevního ústavu je odděleno od jmění obročního a má být tedy samostatně spravováno.

2. 4. Ve 20. století

Za poslední zmínku v souvislosti s patronátním právem stojí informace, že institut patronátu nezanikl po roce 1918 a dokonce ani po roce 1948. Zákonem č. 218/1949 Sb., o hospodářském zabezpečení církví a náboženských společností státem ve znění pozdějších předpisů, který byl celkově namířen proti svobodě církví, patronát nebyl zrušen, nýbrž podle § 11 odst. 1 přešel na stát, který je tak formálním nositelem alespoň některých povinností patronů dosud.⁶⁸

⁶⁸ JÄGER, Petr. Z historie kostela v Žamberku. In *Farní zpravodaj: římskokatolická farnost Děkanství Žamberk*, č.2, s.8-12. 2012. s. 12.

3. Velkostatek Poděbrady

Abychom pochopili principy fungování patronátního úřadu, musíme se alespoň zběžně dokázat pohybovat po území, které bylo polem jeho působnosti. Pohybem není myšlena jen orientace v prostoru, na němž se poděbradský velkostatek rozkládal, ale také orientace v jeho vnitřní struktuře. Jelikož k podobě, ve které se poděbradský velkostatek nacházel v 19. století, vedla spletitá cesta správních a územních reforem, změn majitelů a jejich přístupu k majetku statku, dovoluji, abych na několika dalších stranách přiblížila všechny tyto skutečnosti, které vedly k výsledné podobě panství v 19. století. Není nutné rozebírat vývoj poděbradského panství zcela podrobně, avšak domnívám se, že je vhodné popsat vývoj panství, alespoň co se týče historického územního a vlastnického hlediska, od jeho počátku. Svou pozornost však nejvíce zaměřuji na Poděbradsko v průběhu 19. století, jemuž se věnuje celá práce. K důležitým historickým událostem, které přispěly k podobě panství v 19. století a jsou spojeny především se správním vývojem na popisovaném území, se budu jistě vracet. Pokládám tedy za přínosné toto téma zde zmínit a v určitém základním rozsahu popsat.

3. 1. Poloha

Pokud bychom chtěli navštívit oblast Velkostatku Poděbrady dnes, našli bychom půvabnou krajinu rozkládající se ve Středočeském kraji v okrese Nymburk, několik desítek kilometrů na východ od Prahy. Celý region, včetně Nymburska, je nejnižší položený okres ve středních Čechách. Nadmořská výška zde nepřesahuje 300 m n.m. a převážná část leží pod vrstevnicí 200 m n.m. Malá nadmořská výška způsobuje, že krajina je jednou z lokalit s nejteplejším podnebím v Čechách, což dosvědčuje i struktura zdejšího hospodaření, kterému tyto podmínky nejvíce vyhovují. Proto je poděbradský region rozvinutou oblastí jak v primárním, tak ale i sekundárním sektoru a ve sféře terciární, které vévodí město Poděbrady zaměřené na lázeňství, cestovní ruch a vzdělání. Není pochyb o tom, že tyto výhodné podmínky, které panují v kraji dnes, lákaly obyvatele a investory i v minulosti. Rozlohou sice nelze region srovnávat s tehdejší poděbradským panstvím, protože nyní jsou do územní správy, přesněji správního obvodu obce s rozšířenou působností Poděbrady, započítány i obce, ležící v městeckém regionu a naopak k němu již nepatří obce které v tehdejší panství zastávaly významnou roli a které se v současnosti nachází pod správou kolínskou, popřípadě

nymburskou, přesto lze soudit, že i v době století předminulého byl rozsáhlou oblastí stejně dobře využívající svých možností tak, jako je tomu dnes.

Poloha velkostatku poděbradského se rozkládala v široké rovině, ze které však místy vystupují nepatrné pahrbky, ale i z dáli viditelné vrchy. Jedny z nejvyšších vrchů na panství se vypínají u obcí Sadská a Vlkov. Výhled z těchto kopců poskytoval v 19. století pohled na malebnou krajinu skrze kterou se vlní mnohé vodní toky, jímž dominuje řeka Labe se svými přítoky Mrlinou a Cidlinou. Patrné byly ale jistě i pražce železničních drah, které patřily železniční trati směřující z Kolína do Nymburka, položené v roce 1870. Spolu s železnicí se urychlil i průmyslový vývoj v oblasti a tak jistě nejen koleje ale i vysoké komíny cukrovarů, pivovarů ba i poděbradské sklárny připomínaly novodobý rozkvět. Krajinně ovšem spíše nežli komíny továren stále vévodily barevné pruhy polností, luk a lesů. Krajinný ráz totiž mnohem více než průmyslu vyhovoval právě zemědělství a lesnictví. Statek poděbradský nalézající se ve svěží krajině mírného podnebného pásu se tak stal jako stvořený pro polní hospodářství. Proto se vždy ponejvíce dařilo pěstování luštěnin, okopanin ale i všem druhům průmyslových a krmných rostlin.⁶⁹

3. 2. Historický a územní vývoj

Historie území, na kterém se rozkládalo v 1. polovině 19. století panství a od 2. poloviny 19. století velkostatek poděbradský, sahá velmi hluboko. Prehistorickou část vývoje tohoto území můžeme nechat stranou jen s poznámkou, že již od pravěku bylo díky výhodné nížinné poloze protkané řekami toto území hojně osídlováno. Zaslouží se ale říci, jak poděbradské dominium vypadalo alespoň na úsvitu dějin a jak se jeho rozloha a správa měnily, popřípadě zůstávaly stejné.

Ač se může zdát, že následující informace, údaje a fakta s patronátním úřadem a jeho výkonem vůbec nesouvisí, není tomu tak. Jsou uvedena především proto, abychom si představili jak velké panství poděbradské bylo a jak rozlehlé území spravovalo, jak velké nároky na celý úřad včetně toho patronátního tak musely být kladeny a jak náročné bylo obstarat správný chod takového správního kolosu. Dále také kvůli jednodušší představě, kolik obyvatel se na panství nacházelo a tudíž kolik duší museli pojmout tamější kostely.

⁶⁹ DOLEŽAL, Leopold. *Povšechný popis bývalého panství nyní velkostatku Poděbradského*. Poděbrady, 1891. s. 29.

3. 2. 1. Od počátku do 19.století

Každý z nás jistě slyšel o významném rodu Slavníkovců sídlícím na pravém břehu řeky Labe v dnešní Libici nad Cidlinou, jejichž rozkvět i pád přišel v průběhu 10. století. Tento rod jako první ovládal úrodné nížiny polabské roviny. Právě zde tedy můžeme začít se stručným výkladem historie poděbradského panství. Nástupci Slavníkovců se stali v krajině Vršovci, nicméně ani jejich setrvání na výsluní netrvalo příliš dlouho a po pádu tohoto rodu v roce 1108 se dostala zdejší oblast pod držení rodu Sezemiců, z něhož pocházel Arnošt, zakladatel rodu poděbradského.⁷⁰ Z doby, kdy zde seděl Arnošt z Poděbrad, jehož rod žil již předtím v Polabí, pochází první písemná zmínka o Poděbradech. Je pravděpodobné, že již v těchto dobách zde stávala tvrz, nebo hradiště, protože tudy procházela obchodní stezka z Prahy do Kladska. Stejná rodina držela Poděbrady ještě v roce 1262. V tomto roce se pak Poděbrad a jejich přilehlých lén zmocnil jako odúmrti král Přemysl Otakar II., který celé panství připojil ke královské České komoře. Poděbrady se tak staly na nějakou dobu důležitým střediskem královské moci ve středním Polabí.⁷¹

Již v průběhu 14. století, převážně za vlády Jana Lucemburského, bylo však poděbradské zboží často zastavováno. Tímto způsobem přišel k vlastnictví roku 1345 Hynek z Lichtenburka⁷² (Hynek ze Slivna),⁷³ který zdejší panství rozšířil o další pozemky. Protože v tomto období noví majitelé rychle přicházeli a zase odcházeli, nejsou v textu uvedena všechna jména. Podrobný výpis majitelů panství je obsažen v příloze č.1. Zmínku si ovšem zaslouží jeden z významných vlastníků středověkého panství, kterým byl Boček z Kunštátu, později nazývaný z Poděbrad. Nejen, že se zasloužil o vznik významného moravsko-českého rodu Poděbradů, ale také významně rozšířil majetek poděbradského panství. Na území nechal totiž založit několik nových osad (Kostelní Lhota, Písková Lhota, Vrbová Lhota a dnes zaniklá

⁷⁰ Nesmíme si však plést rod pánů z Poděbrad, později z Choustníka, jejichž erbem byl zlatý žebřík na modrém poli s pány z Kunštátu a Poděbrad, kteří vlastnily erb na jehož stříbrném štítě jsou v horní polovině tři černé pruhy a kteří panství vlastnili až ve 14. století.

citováno: FELCMAN, Ondřej - FUKALA, Radek a kol. *Poděbradové: Rod českomoravských pánů, kladských hrabat a slezských knížat*. Praha, 2008. ISBN 978-80-7106-949-2.

⁷¹ ŠMILAUEROVÁ, Eva. *Poděbrady v proměnách staletí 1. díl*. Praha, 2001. ISBN 80-86197-30-1. s. 10-13.

⁷² TYWONIAK J. *Velkostatek Poděbrady (1528 - 1926)*. Inventář. 1962. ev.č. 257. s. 1.

⁷³ DOLEŽAL, Leopold. *Povšechný popis bývalého panství nyní velkostatku Poděbradského*. Poděbrady, 1891. s. 3.

osada Kří v lese Kersku).⁷⁴ Ačkoli byli zmíněni majitelé pro rozvoj Poděbrad a území k nim náležejících velmi přínosní, nejvýznamnějším vlastníkem poděbradského panství se stal jeden z pánů z Poděbrad a v letech 1458–1471 český král, Jiří z Poděbrad. Ten se narodil roku 1420 na zdejších hradě, sídle panství. Za jeho setrvání v pozici přibýlo k poděbradskému panství dalších 14 vsí. Po smrti husitského krále připadla starost o majetky jeho synům Viktorínu a Hynkovi, kteří za panování krále Vladislava II. v roce 1495 panství poděbradské, náhradou za knížectví Olešnické ve Slezsku, zpět do rukou královské České komoře podstoupili.⁷⁵ Od té doby byly Poděbrady komorním panstvím.

Přestože setrvale náleželo panství panovníkovi, stávalo se často, že byly Poděbrady v držení různých šlechtických rodů. Bylo tomu tak z prostého důvodu zástavy majetku, tak jako již dříve za panování Jana Lucemburského. Důkazem je skutečnost, že mezi lety 1497 - 1542 se zde vystřídalo pět různých majitelů. Ačkoli v roce 1542 bylo panství císařem Ferdinandem I. vykoupeno a zároveň bylo stanoveno, že v budoucnu již nemá být zastavováno. Navíc doba vlády Ferdinanda I. přispěla i dalšímu územnímu rozvoji. K panství přibyl rozsáhlý majetek města Nymburk zahrnující přes 16 vsí. Po době rozkvětu nicméně přišla třicetiletá válka, která panství citelně poznamenala. Samotné centrum panství, město Poděbrady, bylo několikrát vypleněno.⁷⁶ Přináležející území byla také postižena. a to především vpády cizích vojsk. Důkazem jsou počty opuštěných a pustých gruntů zjištěné při visitaci panství v roce 1634, ty z 868 osedlých klesly jen na 284.⁷⁷ Rozlohu panství, ale i mnoho dalších informací, pak lze nalézt v dochovaném rukopisu Jiříka Refigia z Kleefeldu, hejtmana poděbradského z roku 1642,⁷⁸ který uvádí rozsah panství jako 1 město Poděbrady, 1 městečko Sadská a 48 vesnic, z nichž 11 bylo rycht.⁷⁹ Mimo informací o hustotě osídlení panství se zde nachází také zpráva uvádějící počty záduší, kostelů, far a filiálních kostelů,

⁷⁴ TYWONIAK J. *Velkostatek Poděbrady (1528 - 1926)*. Inventář. 1962. ev.č. 257. s. 2.

⁷⁵ DOLEŽAL, Leopold. *Povšechný popis bývalého panství nyní velkostatku Poděbradského*. Poděbrady, 1891. s. 3.

⁷⁶ ŠMILAUEROVÁ, Eva. *Poděbrady v proměnách staletí 1.díl*. Praha, 2001. ISBN 80-86197-30-1. s. 90.

⁷⁷ TYWONIAK J. *Velkostatek Poděbrady (1528 - 1926)*. Inventář. 1962. ev.č. 257. s.5.

⁷⁸ Originál rukopisu se nachází v knihovně hraběte Eug. Nostice v Praze sub.liti A.A. 476 (uvedeno v: DOLEŽAL, Leopold. *Povšechný popis bývalého panství nyní velkostatku Poděbradského*. Poděbrady, 1891. s. 18.)

⁷⁹ RYCHTA = menší správní a hospodářské územní, které obvykle zahrnovalo několik vesnic a tvořilo jednotku rozsáhlejšího panství. Toto rozdělení zaniklo v roce 1848, od této doby byla obec spravována nikoliv rychtářem a konšely, nýbrž voleným obecním zastupitelstvem.

citováno: *Ottův slovník naučný*. Dvacátýdruhý díl (Rozkošný-Schloppe). s. 428-429, heslo Rychta.

kteře se na panství nalézaly. Takovéto informace jsou důležité pro možnost sledování rozvoje církevní správy a s ní samozřejmě spojené povinnosti patronátní. Na panství se tedy nalézalo 8 kostelů farních, 8 far a 7 kostelů filiálních. Pramenem se stejnou vypovídající hodnotou jen o několik let starší, z roku 1654, je berní rula, která zachytila panství v tomto stavu: 2 města, 47 vesnic.⁸⁰

Na počátku 18. století, přesněji v roce 1706, na krátký čas bylo panství i přes zákaz z roku 1542 znovu zastaveno do rukou hrabatům ze Saalburku.⁸¹ Od té doby patřilo panství Poděbrady nepřetržitě až do roku 1839 ke královské komoře České. Územní rozloha se již nijak významně neměnila, větší změna, která se panství týkala byla spojená s rostoucím počtem usedlostí a nastala až v průběhu 18. století, kdy v kraji proběhla raabizace. Po provedení raabizace přibýlo na panství 15 nově založených vsí.

3. 2. 2. V 19. století

Ačkoli raabizační parcelací vznikly nové osady, které dávaly osadníkům bez půdy možnost výdělku, stále se na panství vyskytovalo přes 2 000 podruhů a bezzemků. Poděbradské panství se tak stávalo na počátku 19. století, podobně jako další komorní statky, nevýdělečným a od 20. let 19. století se proto uvažovalo o prodeji statku do soukromých rukou. Dle presidiálního rozhodnutí dvorské komory ze dne 22. února 1839, č. 6 711, byla dražba poděbradského statku vyhlášena na den 1. července 1839 v zasedací síni české zemské vlády.⁸² Aby mohlo být panství dobře prezentováno k prodeji, byl sestaven podrobný výkaz uvádějící počet obcí na panství. Podrobný výpis je přiložen v příloze č. 2 spolu s obrysovou mapou stabilního katastru (příloha č.3). Celkem bylo ve vsích 2 124 domů, v nichž žilo 3 685 rodin obnášejících dohromady 15 573 obyvatel. Poděbradské panství bylo také osídleno rodinami židovskými, těch se zde nacházelo v součtu 43. Ačkoli si pod pojmem velkostatek mnozí představí pouze několik hospodářských stavení, louku a les, koncepce velkostatku představovala rozsáhlá území. Představu jistě usnadní fakt, že se velkostatek rozkládal na

⁸⁰ DOSKOČIL, Karel. *Popis Čech r. 1654. I., II. (Berní rula 2)*. Praha, 1954.

⁸¹ DOLEŽAL, Leopold. *Povšechný popis bývalého panství nyní velkostatku Poděbradského*. Poděbrady, 1891. s.3.

⁸² DOMABYL, Gustav. Patronátní právo na statku Poděbrady. In *Časopis pro katolické duchovenstvo* 6, 1924. s. 446-451. s.446.

území 4 politických a 6 soudních okresů.⁸³ Pokud přistoupíme i k číselnému vyjádření, v roce 1835 obnášela celá katastrální výměra panství poděbradského, tedy veškeré pole, louky, zahrady, rybníky, pastviny a lesy 12 398 jiter, tedy v přepočtu 7 135 hektarů. Až na malé odchylky způsobené nákupem či odprodejem různých menších částí příslušejících k velkostatku se jeho rozloha během 19. století příliš neměnila. Důkazem toho je výkaz z pozemkové knihy z roku 1889, který uvádí tehdejší výměru pozemků velkostatku Poděbradského na 7 129 hektarů.⁸⁴

O celý komplex se v dražbě přihlásil zájemce, kterým se stal vídeňský bankéř řeckého původu, baron Jiří Šimon Sina. Tento proslulý zbohatlík získal Poděbrady s jejich přílehlými půdami ve veřejné dražbě dne 1. července 1839 za sumu 1 631 050 zl. (konv. měna). Smlouvou ze dne 30. září 1845 byl k Poděbradům přikoupen ještě zemský statek Kovanice, jež panství rozšířil o 706 jiter, tedy 406,278 hektarů. Nový majitel se ovšem ze svého vlastnictví neradoval příliš dlouho, protože roku 1856 zemřel. Dědicem celého jmění obnášejícího další statky v Uhrách či Dolních Rakousích se stal jediný mužský potomek Jiřího Šimona Siny, Šimon Jiří Sina. Z nabytého majetku se však ani Šimon J.S. neraduje příliš dlouho, protože i jeho velmi časně zastihla smrt a to přesně roku 1876. Po rozdělení Sinovi pozůstalosti připadl poděbradský velkostatek vdově po Šimonu Jiřím Sinovi, její Excelenci paní Ifignii baronce ze Siny a roku 1886 pak ještě Filipu Arnoštu z Hohenlohe-Schilingfürstu. Pro pokračování ve studiu historického a územního vývoje na Poděbradsku ve 20. století, je vhodné zaměřit se na literaturu autorky E. Šmilauerové⁸⁵ či publikaci autorů P. Váchy a J. Stegbauera.⁸⁶

3. 3. Správní vývoj

V následujícím textu bude stručně vysvětlen správní systémem panství poděbradského. Správní organizace nebyla nikdy příliš jednoduchá a proto je potřeba se v ní dokázat orientovat. Práce nabízí možnost, soustředit se pouze na řízení panství v 19. století, to ovšem není výhodné. U správního hlediska, více než kde jinde je důležité znát i vývoj

⁸³ DOLEŽAL, Leopold. *Povšechný popis bývalého panství nyní velkostatku Poděbradského*. Poděbrady, 1891. s. 4.

⁸⁴ tamtéž, s. 6.

⁸⁵ ŠMILAUEROVÁ, Eva. *Poděbrady v proměnách staletí 2. díl*. Praha, 2005. ISBN 80-86197-62-X.

⁸⁶ VÁCHA, Petr - STEGBAUER, Jiří. *Poděbrady : město mého srdce*. Praha, 2006. ISBN 80-86289-48-6.

předchozí. Lze se domnívat, že k pochopení fungování jistého úřadu, je podstatné znát dění předchozí. Často se totiž při dalším studiu lze setkat v písemném materiálu s různými odkazy na agendu, popřípadě jednání, úřadů starších a je tak nezbytné dokázat se i v dřívější správě dobře orientovat.

3.3.1. Od počátku do 19. století

V nejstarších dobách, spravoval panství vždy purkrabí ustanovovaný ze stavu panského. Následně probíhala správa ve dvojí linii, vladařské a úřední. Vlastní správa, tedy vladařská, náležela na panství, jakožto komorním statku, od začátku vladaři a úřední správu panství zastával již zmiňovaný purkrabí. Tento model neplatil v době, kdy bylo panství zastaveno a obě funkce byly přeneseny na nového majitele. Ten je však nevykonával osobně, ale skrze své úředníky. Převážně se ale nacházel statek v rukou královských, jež postupně převážnou část správy panství směřovaly na královského hejtmana. V případě poděbradského panství měl královský hejtman ještě o něco více starostí, protože v jeho kompetenci se nacházela i správa a dohled nad panstvím kolínským, a to až do roku 1777. Funkce purkrabího touto dobou ustupovala do pozadí. Chod úřadu obstarávala necelá desítka úředníků s tím, že další desítky zaměstnanců zajišťovali chod statků a hospodářských budov ležících v obvodu panství. Celkem se na statku pohybovala přibližně stovka pracujících. Odděleně byl pak veden lesní personál. Tyto počty se často měnily a kumulovaly, především ve snaze ušetřit. Co se nadřízených orgánů týče, podléhala správa panství poděbradského, jakožto komorního panství, hejtmanství komorních panství v Čechách a nejvyšší instancí správy byla samozřejmě královská komora.⁸⁷

Zásadní změny ve správě panství probíhaly především v průběhu 18. století. První správní obměny byly spojeny s dobou raabizační. Ta zapříčinila, že v lednu 1777 byla zrušena dosavadní komorní administrativa, která zde působila jako zprostředkovací a dohlížecí orgán. Veškeré pravomoci byly přeneseny na Raabovo generální ředitelství komorních a jiných panství v Čechách. Tento systém nevydržel příliš dlouho a s vlnou josefínských reforem byl změněn. Už roku 1782 byli totiž pro správu tzv. státních statků jmenováni dva administrátoři. Poděbrady spolu s dalšími čtrnácti panstvími patřily pod správu administrátora Karla A. Schmida, který měl dohlížet na jejich plynulý chod. Tento úřad se postupem několika let

⁸⁷ TYWONIAK J. *Velkostatek Poděbrady (1528 - 1926)*. Inventář. 1962. ev.č. 257. s. 14-18.

konstituoval a roku 1784 tak vznikla administrace státních statků v Čechách se sídlem v Praze. Nejvyšší instancí se pak stala Dvorská komise pro státní statky a abolici, která připadala ke dvorské kanceláři ve Vídni.⁸⁸

3. 3. 2. V 19. století

19. století bylo, co se týče správního hlediska, velmi komplikovaným obdobím. Nejen, že v tuto dobu měnilo panství majitele, ale především prošlo několika významnými správními reformami. Pro snazší zorientování v prostoru, začneme popis územně-správní. Pokud budou popisovány správní celky od největšího po nejmenší, musíme začít v roce 1751. V tomto roce se v rámci tereziánského reskriptu rozhodlo, že dosavadní Hradecký kraj, pod který poděbradské panství spadalo, bude rozdělen na hradecký a bydžovský. Od roku 1751 do roku 1850 tak tedy nově spadalo panství do kraje bydžovského. V roce 1850 pak přichází další územně správní reforma s výsledným zařazením poděbradského regionu do kraje jičínského. Ani v tomto kraji však nesetřvalo dlouho a již roku 1855 v rámci další správní reformy, byl tu dobu již Velkostatek Poděbrady zařazen do kraje čáslavského. V něm setřval až do roku 1862, kdy byla krajská správa zrušena. Záměrně poznamenávám pouze kraje a nikoli menší správní jednotky, ve kterých se velkostatek rozkládal, protože v písemném materiálu se lze setkat především s kraji. Územní vymezení v rámci menších správních jednotek, jako byl politický a soudní okres je zbytečné.⁸⁹ Především proto, protože na rozloze velkostatku se nacházelo třeba i několik těchto správních celků. Až od roku 1862, kdy byla krajská správa zrušena, nelze postupovat jinak než okresy pojmenovat.

Poděbradský velkostatek se rozprostíral na území:⁹⁰

1) 4 politických okresů

- poděbradského
- kolínského
- novobydžovského

⁸⁸ TYWONIAK J. *Velkostatek Poděbrady (1528 - 1926)*. Inventář. 1962. ev.č. 257. s. 18-19.

⁸⁹ Až na léta 1855 - 1868, kdy měly okresy politické a soudní stejné hranice, protože jejich působnost byla sloučena.

⁹⁰ DOLEŽAL, Leopold. *Povšechný popis bývalého panství nyní velkostatku Poděbradského*. Poděbrady, 1891. s. 4.

- českobrodského
- 2) 6 soudních okresů

- Poděbrady
- Nymburk
- Městec Králové
- Chlumec
- Český Brod
- Kolín

Samozřejmě velkostatek nezabíral celou plochu všech těchto okresů, ale většinou jen několik obcí v okrajových částech. Toto uspořádání vydrželo až do roku 1918, kdy proběhla v rámci nově vzniklého státního útvaru další správní reforma.

Další úrovní správy, kterou je potřeba zmínit, je správa na úrovni země, ve které panství hrálo roli základní územní a správní jednotky. Tak tomu nicméně bylo jen do roku 1850, kdy po bouřlivých událostech v roce 1848 došlo k rozsáhlé správní reorganizaci, která proběhala v několika vlnách v rámci celého Rakouského císařství. Před rokem 1850 bylo panství obtěžkáno krom vlastní správní agendy ještě agendou přenesenou, tedy zemskou. Po roce 1850 se však stala správa země dvoukolejnou a v zemské správě přibyl stupeň politických okresů a jako zcela nová byla zavedena samosprávná obec. Tyto nové správní jednotky převzaly zemskou agendu a panství jakožto správní orgán patrimoniální správy zaniklo. Od této doby lze nazývat prostor panství velkostatkem.

Bez ohledu na zemské vazby došlo v samotné správě komorních panství během 1. poloviny 19. století také k několika změnám. Po zrušení administrace státních statků připadly státní a nadační statky do kompetence tzv. spojené správy kamerálních důchodků v Čechách. Její první instanci tvořily tzv. okresní kamerální důchodkové správy, které fungovaly většinou pro obvod jednoho či dvou krajů. Poděbradské panství příslušelo pod okresní kamerální správu pro kraj Hradecký a Bydžovský. Tento systém byl ukončen spolu s prodejem panství do soukromého vlastnictví v roce 1839. I přes změnu majitele si samotná administrativa vrchního úřadu panství, sídlícího v budově poděbradského zámku, udržela stávající podobu a nebyla nijak radikálně změněna. Dokonce byla po nějakou dobu vykonávána i stejnými úředníky. Struktura samotného vrchního úřadu byla následující: vrchní úředník, další tři subalterní úředníci (důchodní, sirotčí, lesní), několik písařů a drábů,

nadlesní, několik revírníků a hajných. Po roce 1839 vznikly ještě dva nové úřady a dva staré byly obnoveny. Jedním z nových byl hned po převzetí panství do soukromého vlastnictví úřad na vyrovnávání účtů, tzv. remanenční pokladní. Zanedlouho poté přibyl ještě tzv. úřad pro správu naturálních účtů, v pozdější době zjednodušeně nazývaný účetní. Obnoveny byly úřady obroční a samostatnou správní skupinou se stal znovu personál poplužních dvorů. S přechodem panství do rukou nového majitele se také automaticky stávala správa podřízenou jeho Ústřední správě statků ve Vídni, který registroval a spravoval všechna panství ve vlastnictví barona Siny. V roce 1856 byl vrchní úřad přejmenován na Správu velkostatku Poděbrady v čele se správcem a ještě o něco později na Ředitelství velkostatku Poděbrady v čele s ředitelem. V tomto správním rozpořádání přečkal velkostatek poděbradský přelom 19. a 20. století a pokračoval tak ještě několik dalších let.⁹¹

3.4. Církevní správa

Abychom mohli církevní správu na velkostatku poděbradském lépe pochopit, je zapotřebí podívat se o trochu hlouběji, než jen do 19. století. Kořeny organizační struktury, která byla zachována prakticky až do 20. století, pocházejí již ze 17. a 18. století, kdy probíhalo obnovení katolické církve po reformaci. Uspořádání církevních institucí bylo následovné.

V letech 1655 a 1664 byly založeny dvě nová biskupství v Litomyšli a Hradci Králové v jejichž čele stál biskup spolu s biskupskou konzistoří.⁹² Diecéze těchto nových biskupství byly vyhraněny tak, aby korespondovaly s hranicemi tehdejších krajů. Za přítomnosti Arnošta z Harrachu v úřadě pražského arcibiskupa, pak vznikaly ještě nižší instanční složky, takzvané vikariáty.⁹³ Pro usnadnění správy, byly vikariáty opět vytvořeny tak, aby kopírovaly krajské hranice. Touto dobou náleželo celé území panství poděbradského ještě do arcidiecéze pražské, ovšem v roce 1784, kdy bylo z působnosti nejvyššího církevního úřadu vyňato několik krajů,

⁹¹ TYWONIAK J. *Velkostatek Poděbrady (1528 - 1926)*. Inventář. 1962. ev.č. 257. s. 19-21.

⁹² BISKUPSKÁ KONZISTOŘ = poradní sbor diecézního biskupa; funguje i jako kancelář pro vnější styky
citováno: TRETERA, Jiří Rajmund - HORÁK, Zboj. *Slovník církevního práva*. Havlíčkův Brod, 2011. ISBN 978-80-247-3614-3. s. 70.

⁹³ Nahrazovali původní děkanáty, které již nebyly obnoveny. V čele vikariátu stál vikář, který byl zástupcem biskupa a vykonavatelem jeho instrukcí v územní působnosti vikariátu. Vikář nebyl představitelem kléru ve svém obvodu, pouze dohlížel na jeho činnost.

mezi nimi i bydžovský, přešlo panství do kompetencí diecéze hradecké. Takto popsaná organizační struktura měla od začátku upevňovat státní dohled nad církevní správou. Tak tomu opravdu bylo, a to až do poloviny 19. století kdy, s ukončením feudálního období v uspořádání společnosti, skončily svou existenci všechny partikulární správy včetně církevní. Tento zlom uvolňoval církevní správu z přísného státního dohledu a navracel ji určité pravomoci, ale na organizační složce ani církevní působnosti nic neměnil.⁹⁴

Jak tedy vypadala církevně-správní organizace na panství poděbradském?

Diecéze: Královéhradecká

Vikariát: Libice nad Cidlinou

Farnosti: Sadská

Činěvs

Velim

Předhradí

Libice nad Cidlinou

⁹⁴ HLEDÍKOVÁ, Zdeňka a kol. *Dějiny správy v českých zemích od počátku státu po současnost*. Praha, 2007. ISBN 978-80-7106-906-5. s. 195.

4. Rozbor pramenů

Pramennou základnou pro tuto práci se stal fond s názvem Velkostatek Poděbrady, který spravuje Státní oblastní archiv v Praze. Časový rozsah písemností celého fondu se pohybuje mezi lety 1352 až 1926. Fond obsahuje archiválie náležející k působnosti především Vrchního úřadu v Poděbradech (do 1856) a Správy popř. Ředitelství (od 1856) velkostatku Poděbrady. Nalezneme zde ale také písemnosti z působnosti Ústřední správy statků barona Siny ve Vídni. Co se obsahového popisu týče, patří sem písemnosti hospodářské a lesní správy velkostatku, písemnosti přenesené agendy (politické, soudní a finanční), kterou panství nebo, chceme-li, velkostatek vykonával do roku 1850 a také písemnosti ústřední správy velkostatků barona Siny.⁹⁵

Zajímavou skutečností je, že ve správním popisu velkostatku uvedeném v inventáři fondu⁹⁶ není zmíněna existence samotného patronátního úřadu. Až na jedinou výjimku, kdy je poznamenáno, že v registratuře velkostatku byl nějakou dobu veden samostatný oddíl pod názvem Patronátní kostely a fary, se o patronátu nikde nepíše a to ani třebaže písemnosti z jeho působení jsou zde obsaženy. Fond je dokonce velmi bohatý, co se týče písemností příslušejících k výkonu patronátního práva. Archiválie z působnosti tohoto úřadu jsou ovšem v inventáři rozmístěny v různých složkách a bylo tedy zapotřebí je vyhledat a vyčlenit od ostatních úředních spisů. Pro dobrou orientaci budoucích badatelů, je velmi stručně uvedeno rozložení aktového materiálu, spojeného s výkonem patronátního práva ve fondu velkostatku.

Velká část, ze zpracovávaných písemností, je řazena v archivní pomůcce⁹⁷ v oddíle Spisy. V dalším z oddílů Knihy žádný materiál náležející k patronátu nenajdeme.⁹⁸ Opačnou situaci lze sledovat v případě oddílu Účty, jejichž rozsah je velmi široký. Ačkoli by studiem účtů mohlo být osvětleno mnoho nejasností a různých drobných nuancí v jednání patronátu,

⁹⁵ *Ministerstvo vnitra České republiky* [online]. [cit. 1-6-2013]. Dostupné z WWW: <<http://aplikace.mvcr.cz/archivni-fondy-cr/VysledkyHLEDANI.aspx?stranka=1&id=211000010189#211000010189>>

⁹⁶ TYWONIAK J. *Velkostatek Poděbrady (1528 - 1926)*. Inventář. 1962. ev.č. 257.

⁹⁷ TYWONIAK J. *Velkostatek Poděbrady (1528 - 1926)*. Inventář. 1962. ev.č. 257.

⁹⁸ Avšak v archivních materiálech jsem narazila na jakési rozšířené podací protokoly, které by se daly do této skupiny zařadit. Dovolují si písemnosti takto zařadit na základě jejich podoby. Nejen že byly tyto protokoly vázány, ale zaznamenávaly zprávy o přijatých i expedovaných písemnostech, včetně přepsaných podpisů. Každý přepis byl označen dvěma čísly, zřejmě číslem jednacím a číslem pořadovým v protokolu. Zápisy zde byly řazeny chronologicky a střídal se v nich jazyk český s německým.

[Státní oblastní archiv Praha, fond Velkostatku Poděbrady, inv.č. 1639, Záležitosti patronátní, kart. 1197.]

protože finanční správa prostupovala všemi právy a povinnostmi, které na patronátu ležely, je tento materiál příliš objemný na to, aby byl zpracováván v rozsahu bakalářské práce. Účetní dokumenty tedy zůstávají otevřeným materiálem pro budoucí badatele. Nejen v těchto třech oddílech můžeme najít záležitosti patronátní. Jisté drobnosti z působení patronátu najdeme v oddíle Mapy a plány a v doplňkách k inventáři.

Prameny ze kterých bylo čerpáno pro tento výzkum, se staly materiály uložené v oddíle Spisy zařazené v pododdíle Vrchní a hospodářský úřad. V ještě podrobnějším členění je nalezneme v částech nazvaných Spisy subalterních úřadů,⁹⁹ Původní manipulace /1856-1880/ a Původní manipulace /1881-1925/. Nejdůležitější pro tuto práci se staly části: 1) Spisy subalterních úřadů, kde jsou pod inventárním číslem 1639 uloženy záležitosti patronátní a 2) Původní manipulace /1881-1925/, se spisy patronátu a jeho nadací. Přesněji inventární čísla 1741 kostel Sadská, inventární číslo 1744 společné záležitosti a inventární číslo 1747 patronátní záležitosti - různé.

4.1. Práce s prameny

Výsledkem této práce by měl být, jak již bylo řečeno v úvodu, výstup zaměřený na fungování patronátního úřadu v Poděbradech v 19. století. K zjištění, jak úřad fungoval, co spravoval a s kým v rámci svých kompetencí jednal, bylo zapotřebí projít aktový materiál vzniklý z jeho činnosti. Dokázat správně nakládat s tímto materiálem je velmi důležitá a zásadní věc pro každý historický výzkum. Protože fond velkostatku v Poděbradech nabízí opravdu velké množství materiálu týkajícího se tohoto tématu, bylo zapotřebí nejdříve vybrat jen části, které posloužili jako užitečný zdroj informací a zároveň bylo v jejich rozsahu možné je zpracovat. Také bylo třeba zvolit spisy, které s patronátem blízce souvisí a nepochází jen z jeho okrajové činnosti. V tomto oddíle tedy bude stručně přiblížen postup zpracovávání potřebné pramenné základny, která se sestává z částí Záležitosti patronátní /1757-1850/ a Patronát a nadace, jež se obě staly obsahově velmi přínosnými.

⁹⁹ Avšak dovoluji mi připomínku. Ve správním popise obsaženém v archivní pomůcce (TYWONIAK J. *Velkostatek Poděbrady (1528 - 1926)*. Inventář. 1962. ev.č. 257.) se název patronátního úřadu nikde ve spojení se subalterními úřady nevyskytuje. Patronátní úřady navíc stály povětšinou jako samostatně fungující enklávy po boku onoho Vrchního úřadu, přičemž společnou věcí jim byl pouze majitel velkostatku, vrchní úředník, na němž převážně stála správa celého patronátního úřadu a písaři. Domnívám se tedy, že je toto řazení archiválií poněkud matoucí, popřípadě málo objasněné.

Pro přehlednou práci s archiváliemi byly pořízeny pomocí aplikace Microsoft Office Excel 2007 dvě tabulky, do nichž se průběžně zaznamenávaly nejdůležitější údaje z prostudovaných pramenů, které byly následně vyhodnocovány. Pro každou výše zmíněnou část, byla zvolena tabulka s jinými náležitostmi, které danému okruhu více vyhovovaly. Přednostní u všech spisů bylo zjistit, z jaké přesně doby pocházejí a jakým úředním jazykem jsou psány. Dále bylo zapotřebí soustředit se na obsahovou stránku spisu.

V první části, *Záležitosti patronátní /1757-1850/*, je uloženo přibližně tři sta listů.¹⁰⁰ Časový rozsah materiálu odpovídá letům v názvu oddílu, avšak pro tuto práci jsou zpracovány pouze archiválie v časovém rozpětí 1784 až 1850, protože zacházet dále se zdálo být zbytečné. Pokud jde o stránku jazykovou, více než 80 % veškerého materiálu je psáno v jazyce německém. Mimo časového a jazykového zařazení bylo v této části zapotřebí, soustředit se na to, jaké lokality se písemnost týká a o jaký typ dokumentu jde. Často se opakovaly spisy stejného charakteru, jen náležející k jiné lokalitě. Jejich obsah podává příklad agendy, kterou se patronátní úřad zabýval. Nacházejí se zde ve velkém množství spisy týkající se účetnictví patronátu, jako například výkazy odvedené práce dělníků a jejich mzdy, kalkulace cen materiálu potřebného ke stavbám a opravám církevních patronátních budov nebo přehledy plateb souvisejících s patronátními záležitostmi. Dále zde můžeme nalézt materiály týkající se přímé správy církevních budov, jako například plány pro přestavby kostelů, protokoly z církevních visitací, inventární tabulky obsahující seznamy movitého kostelního majetku či spisy související se správou zádušních lesů. Všechny tyto písemnosti jsou zde uloženy buďto jako samostatné segmenty, ale povětšinou spíše jako součást obsáhlejšího spisu.

Písemnosti z druhé zmiňované části, *Patronát a nadace*, byly zvoleny jako ukázka jednání úřadu s jinými správními prvky, především proto, že materiály jsou z 95 % dopisy, ze kterých lze dobře vyčíst příjemce a odesílatele dokumentu. Dohromady bylo zapotřebí v této části projít a vyhodnotit přes 300 dopisů a spisů jejichž časový rozsah se pohybuje mezi lety 1880 až 1905 a jejichž jazykem je z 80 % čeština. Protože je pramen obsahově zaměřen především na nadační činnost,¹⁰¹ kterou není potřeba v rámci této práce podrobně procházet, není těmto dokumentům věnována přílišná pozornost, ale zájem je směřován především na styl dopisů, na časové prodlevy mezi přijetím a odpovědí a na úřady s nimiž byl patronát nucen

¹⁰⁰ LIST jako arch papíru

¹⁰¹ NADAČNÍ ČINNOST = jednání o majetku trvale věnovaném farnosti, který se řešil většinou ve věci závětí

jednat. Pomocná tabulka tedy obsahovala zápisy se dnem vytvoření písemnosti, informací, odkud písemnost pochází, kam směřuje, jakým stylem je psána a poznámku, oč se v ní jedná (např. žádost, nařízení, upozornění, atd.)

4.2. Vzhled

Vnitřní obsah písemností již byl zmíněn a nyní bych se chtěla ve stručnosti a souhrnně zaměřit na vnější znaky těchto písemností, tzn. materiál, formát a tvar psací látky, písmo, podpisy a pečete. Veškerý archivní materiál zpracováváný pro toto téma se skládá z aktového materiálu. Jsou to tedy písemnosti určité instituce, které mají úřední provozně právní povahu. Často bylo několik dokumentů vázáno k jedné události a tvořily tak spis. V několika případech byly jednotlivé dokumenty přepisovány do vázaných spisů, které představovaly jakési protokoly.

Zmiňovat materiál, na kterém jsou písemnosti uchovávány, je asi zbytečné, protože od konce 18. století se jiný materiál než papír již nevyskytoval a to ani v listinách mezinárodního významu, natož v běžné písemné agendě úřadu. O něco více lze poznamenat k formě psací látky. Dokumenty jsou zaznamenávány na listy papíru o něco větším, než je rozměr A4, které byly často vertikálně překládané. Na rubové straně dokumentu, v jednom ze sloupců vytvořeným přeložením, jsou často vepsány stručné poznámky úřadu příjemce. Informace, které jsou zde poznamenány, se povětšinou uvádí v této podobě: kdy do kanceláře dopis došel, regest, číslo jednacích a signatura. Tyto poznámky především sloužili pro zrychlení orientace v dokumentu v případě, že byla potřeba s ním opakovaně nakládat.

Nejzajímavějším prvkem zkoumaných pramenů se ovšem stalo písmo. V části Záležitosti patronátní /1757-1850/ se můžeme setkat z 99 % s kurentem, neboli německou obdobou novogotického kurzívního písma, která se používala již od 16. století a v Německu se udržela téměř do poloviny 20. století. V Českých zemích, se začalo využívat v průběhu 18. století, kdy vytlačilo domácí českou novogotickou kurzívu. Od poloviny 19. století však začal být kurent v jazykově českých textech nahrazován písmem humanistickým, což dokazují texty z druhé části, Patronát a nadace, kde je naopak přes 90 % dokumentů psáno právě humanistickým písmem.

Pozornost zasloužili, jistě i podpisy, které je možné sledovat na spisech právního charakteru, který většinou pisatele k něčemu zavazoval. Nejčastěji se setkáme s podpisem

vrchního úředníka,¹⁰² který měl sám na starosti chod celého úřadu a církevních hodnostářů, se kterými úřad jednal. Nenarážíme zde jen na podpisy vysokých úředníků, ale i dělníků či svědků. Zajímavým se může jevit i podpis ve tvaru tří křížků, na který jsem během své práce také několikrát narazila, většinou se jednalo o dlužní úpisy.

4.3. Zhodnocení

Ačkoli bylo zvoleno jen určité části z celé škály nabízeného množství, bylo nutno prostudovat více jak 600 listů písemných dokumentů, ze kterých ne všechny bylo zapotřebí nadále zpracovávat, tzn. zapisovat do tabulky. Některé z písemností se totiž týkaly patronátního úřadu opravdu jen okrajově,¹⁰³ nebo se obsahově stále opakovaly. Po této prvotní regulaci zbylo k podrobnému prostudování okolo 350 listů, jejichž jednacím jazykem byl z 60 % jazyk německý a z 40 % český.¹⁰⁴

Přestože jsou v popsaném materiálu zmíněny archiválie z rozmezí let 1784 - 1905, bylo možné vypořádat, že přibližně od roku 1839, kdy převzal panství do vlastnictví baron Sina, až do roku 1860 nemáme téměř žádné písemnosti z jednání patronátního úřadu. Písemná agenda se opět naskýtá až po roce 1860. Důvod, proč se mezi lety 1843-1860 nevyskytuje téměř žádný písemný materiál, může být několik. Celý vrchní úřad tou dobou procházel změnami na poli místním spojenými s příchodem nového majitele, ale také se změnami v celozemském rozsahu. Přišel totiž revoluční rok 1848 a s ním zrušení poddanství, které na chod vrchnostenských úřadu a jejich agendu mělo svůj vliv. Je tedy možné, že vrchní úředník který měl na starosti i patronátní úřad, byl natolik zaměstnán chodem vrchního úřadu, že patronátní agendu zanedbával. Významně mohl množství materiálu ovlivnit i výnos z roku 1849, který nařizoval odložit opravy kostelů a finance na stavební činnost vyhrazené směřovat jinam. Protože z velké části je na stavební agendu patronát zaměřen, mohl být také toto důvodu výrazného omezení dochovaného materiálu. Přestože se z tohoto období nevyskytují až na výjimky, především v podobě záznamů z církevních visitací z materiálu jednotlivých

¹⁰² V dokumentech podepisovaný německy jako Oberamtman

¹⁰³ Jedná se například o archiválie spojené se stavbou budovy nového kostela v Budiměřicích. Přesněji se jednalo o různé výměry základů pro kostelní zdi či plány nového kostela. Zatím co pro zpracovávané téma je tento materiál okrajový, může se stát velmi přínosným pro studium dějin staveb daného kostela.

[Státní oblastní archiv Praha, fond Velkostatku Poděbrady, inv.č. 1639, Záležitosti patronátní, kart. 1197.]

¹⁰⁴ Proč tomu tak bylo, je blíže rozepsáno v předešlé části Vzhled

kostelů, žádné obsáhlé prameny, není nutné považovat to za velký problém. Patronátní úřad stojící totiž jako samostatná jednotka vedle úřadu vrchního své jednání příliš neměnil, ani nemohl. Vedení této kanceláře bylo zakotveno v zákonech státních i církevních a na majiteli panství, ani územní správě příliš nezáleželo.

Archivní materiál je mnohými nedoceňovaným nevysychající pramen informací, ze kterých lze vyčíst opravdu mnoho. Výjimkou nejsou ani archivní prameny týkající se výkonu patronátního práva na Velkostatku poděbradském. Stačí jen se nechat těmito prameny vést. Ale o tom již dále.

5. Výkon patronátního práva

Po seznámení se s nejdůležitějšími informacemi o podstatě patronátního práva, podobou území, v rámci kterého byl patronát vykonáván, a v neposlední řadě i s pramennou základnou, mohu přejít ke kapitole, v níž se budou snažit všechny tyto získané informace zhodnotit a doplnit o další nové poznatky. Nejdůležitější částí pro získání oněch poznatků je bezesporu archivní materiál doplněný sekundární literaturou, na jehož základě se budu snažit popsat kompetence, chod a jednání patronátního úřadu fungujícího na panství, později velkostatku, poděbradském. Přičemž prostudovaný spisový materiál jsem, ve snaze zpřehlednit jej, roztrídila do několika oddílů pro další popis. Toto roztrídění se pak odrazilo v názvech jednotlivých subkapitol. Významným doplňujícím pramenem sekundárního charakteru se mi stal článek G. Domabyla Patronátní právo na statku Poděbrady.¹⁰⁵

5.1. Patronátní úřad

Slovní spojení "patronátní úřad" bylo v předchozím textu už mnohokrát vyřečeno, ale ještě nebylo v úplnosti objasněno. Vzhledem k tomu, že tato kapitola má objasňovat jeho chod, dovoluji mi dříve než začnu, pojem patronátního úřad v úplnosti shrnout. Jedná s o světský úřad, vedoucí agendu vzniklou z výkonu patronátního práva na panství, popřípadě velkostatku. Stojí samostatně, mimo Vrchní úřad panství a není tedy žádným subalterní úřadem. Nefunguje jako potřeba pro provoz velkostatku, ale je zde spíše jakousi povinnou složkou jejíž výkon musí být obstarán. Je tedy jakýmsi tzv. věčným břemenem. V čele patronátního úřadu pak stojí vrchním úředník, který má zároveň nejvyšší postavení v chodu vrchního úřadu.

5.1.1 Územní správa

Pojmem územní správa, jak jsem tuto část práce nazvala, je myšlena spíše kvantita beneficií spadajících pod výkon úřadu než plošné územní vyměření. Pokud potřebujeme přesný výměr rozlohy, na níž patronátní úřad působil, můžeme jej jednoduše zjistit ze součtu rozloh katastrálních území obcí, na kterých se daná beneficia nacházela. K tomuto tématu se v

¹⁰⁵ DOMABYL, Gustav. Patronátní právo na statku Poděbrady. In *Časopis pro katolické duchovenstvo* 6, 1924. s. 446-451.

archivních pramenech příliš materiálu nevyskytovalo¹⁰⁶ a tak jsem pro objasnění situace využila sekundárního pramene.¹⁰⁷ Údaje pochází z období před prodejem panství.

Již od konce 18. století se začalo uvažovat o prodeji komorních statků v Čechách. S tím bylo spojeno i vydání několika dekretů upravujících podmínky prodeje. Nejdůležitějším pro patronát nad poděbradským statkem, ale i jinými, se stal dvorský dekret ze dne 12. listopadu 1818 č. 25 081, který byl vydán na základě císařského nařízení ze dne 24. října téhož roku a obsahoval následující text: „*Při prodeji státních statků přechází patronátní právo na nabyvatele, ale majitelé takovýchto statků vázáni jsou při obsazování obročí na nich se nacházejících na ordinariát. Vyjímá se a nepřechází na kupce patronátní právo nad obročimi, která jsou spojena s nějakou dignitou, proboštvím, děkanstvím nebo vikariátem.*“¹⁰⁸ Dle tohoto nařízení se při prodeji poděbradského statku opravdu postupovalo a do kompetence patronátního úřadu spadalo šestnáct institucí,¹⁰⁹ které později přešly do rukou nového majitele. Na území panství se ale také nacházely budovy, jejichž patronát pod panství nespadal. Výčet všech je důležitý pro další práci s prameny a tak dovoluji, abych jej poznamenala.

Patronát příslušející vrchnosti panství poděbradského v 19. století byl držen nad¹¹⁰:

- 1) děkanským kostelem, hlavní školou a špitálem v Poděbradech
- 2) farním kostelem, farou a školou v Sadské
- 3) kostelem a školou v Činěvsi

¹⁰⁶ Výjimkou byl spis pocházející z 18. století, který uváděl soupis zádušního majetku v podobě jednotlivých fundací, které také tvořily beneficium, na jednotlivých farnostech. Informace o tom, jaká beneficia náležela pod správu úřadu, se také daly vyčíst z adresování jednotlivých dopisů, nebo z místní náležitosti spisů. Pomocí těchto zdrojů jsem následně jen dozorovala, jestli spolu informace v primárních a sekundárních pramenech korespondují.

[Státní oblastní archiv Praha, fond Velkostatku Poděbrady, inv.č. 1639, Záležitosti patronátní, kart. 1197.]

¹⁰⁷ DOMABYL, Gustav. Patronátní právo na statku Poděbrady. In *Časopis pro katolické duchovenstvo* 6, 1924. s. 446-451.

¹⁰⁸ DOMABYL, Gustav. Patronátní právo na statku Poděbrady. In *Časopis pro katolické duchovenstvo* 6, 1924. s. 446-451. s. 446.

¹⁰⁹ Množství nekorresponduje s počtem uvedeným v následujícím výčtu institucí, avšak má to své opodstatnění. Ani dle práva církevního, ani dle práva státního (dvorský dekret ze dne 13. listopadu 1820), nemá duchovní správa dva patronáty, myšleno jeden nad farou a druhý nad kostelem, ale jen jeden společný nad farou i kostelem, budovou farní. Toto pravidlo však v dražebním protokolu, ze kterého výpis pochází, nebylo dodrženo a tak vznikly rozdílné údaje.

¹¹⁰ Důvěryhodnost pramene je velmi vysoká, protože od všech zmiňovaných beneficí se v archivních pramenech nalézají různé spisy, což potvrzuje skutečnost, že nad nimi opravdu drželo patronát poděbradské panství.

[Státní oblastní archiv Praha, fond Velkostatku Poděbrady, inv.č. 1639, Záležitosti patronátní, kart. 1197.]

- 4) kostelem, lokálií¹¹¹ a školou ve Velimi
- 5) kostelem a školou v Předhradí
- 6) filiálním kostelem a školou v Choťánkách
- 7) filiálním kostelem v Pátku, Budiměřicích a Lipci
- 8) školami v Přední Lhotě, Pečkách, Zboží, Opočnici, Radovesnici, a Hradištku.

Patronátní právo nad ostatní institucemi, které jej vyžadují a které nalézají na území poděbradského panství a které nebyly zahrnuty pod patronát nového majitele barona Siny, bylo rozděleno tímto způsobem:

Patronát příslušející Česká náboženské maticí:¹¹²

- 1) farní kostely s farami a školami v Libici nad Cidlinou a Vrbici
- 2) kostely, lokálie a školy v Kostelní Lhotě, Oumyslovicích a Chlebech
- 3) filiálním kostelem v Podmoklách

Patronát příslušející české komoře, resp. komorního fondu:

- 1) Děkanství v Poděbradech
- 2) fara v Činěvsi
- 3) expozitura¹¹³ v Předhradí, náležející k poděbradskému děkanství

S posledními poznamenanými byla spjata určitá svízeľ. S rozhodnutím, které bylo vydáno 1. července 1839 a kterým se patronát nad poděbradským děkanstvím a farou v Činěvsi připisuje, resp. zůstává komornímu fondu, ovšem nový majitel baron Sina spokojen nebyl. Ten ve své žádosti směřované k české komoře žádá, aby byl buď osvobozen ode všech příspěvků patronátních vztahujících se na budovy kostelní, farní a školní v Poděbradech a

¹¹¹ LOKÁLIE = Duchovní správa s vlastním knězem. Oproti farnostem se lokálie lišily tím, že nebyly samostatné, ale patřily pod určitou farnost v jiné obci. Na rozdíl od filiálek (s filiálním kostelem) měly lokálie vlastního kněze.

citováno: *Ottův slovník naučný*. Šestnáctý díl (Lih-Media). s. 276, heslo Lokálie.

¹¹² ČESKÁ NÁBOŽENSKÁ MATICE = Jde o zvláštní samostatný subjekt, jehož účelem je správa části majetku římskokatolické církve a výnosů z něho, a to pro potřeby římskokatolické církve.

citováno z: TRETERA, Jiří Rajmund - HORÁK, Záboj. *Slovník církevního práva*. Havlíčkův Brod, 2011. ISBN 978-80-247-3614-3. s. 85.

¹¹³ EXPOSITURA = význam stejný jako lokálie, jen správa pro menší území

Činěvsi, nebo naopak aby mu bylo přiznáno patronátní právo s plnou platností i nad děkanstvím poděbradským a farou v Činěvsi. Činil tak především proto, že komorní fond si ve skutečnosti vyhradil pouze právo prezentační nad těmito dvěma obrocími, zatímco všechny ostatní povinnosti a břemena zůstala novému majiteli. Jeho žádost však byla zamítnuta a nový majitel musel přijmout majetek se všemi podmínkami uvedenými v rozhodnutí z roku 1839. Tato situace byla výjimečnou a z kanonického hlediska nepřijatelnou. Na panství poděbradské se totiž vztahovalo patronátní právo věcné, které mělo dle kanonických zásad jako celek přejít s prodejem na nového majitele. Postup, kterým se rozhodla vydat česká komora, byl proti právu kanonickému a pouze výhradou při prodeji statku vzniklo nad institucemi vyčleněnými ve třetí části výčtu právo osobní. To setrvalo v rodu Habsburském až do roku 1918, kdy bylo navráceno majiteli statku. Z tohoto příkladu lze usuzovat, že patronát byl často upravován podle konkrétních potřeb, které mnohdy nekorespondovaly s kanonickým právem. V tomto případě šlo o nesprávné jednání ze strany české komory, avšak nebylo výjimkou, že i patronát soukromý nebyl vždy veden v souladu se všemi kanonickými zásadami. Ovšem pro panství poděbradské jsem v prostudovaných materiálech nenašla žádný příklad, který by ukazoval, ba jen naznačoval, nepatřičné jednání patronátního úřadu jdoucí proti kanonickému či státnímu právu.

5.1.2. Úředníci

Pro fungování každého úřadu je nezbytností personální zázemí. Co se týká patronátního úřadu, byla byrokratická složka zajišťována poněkud odlišně než v běžném úřadě. Jelikož stál patronátní úřad jako samostatná enkláva k vrchnímu úřadu, dalo by se předpokládat, že měl i vlastní personál. To jsou však mylné domněnky.

V odborné literatuře se můžeme dozvědět, že chod patronátu obstarával vrchní úředník.¹¹⁴ Nicméně není přeci možné, aby jeden úředník, který měl navíc na starosti chod celého vrchního úřadu, sám obstarával ještě úřad další. A o tom, jací další úředníci pracovali pro patronátní úřad, sekundární zdroje, nevypovídají. Lze objektivně předpokládat, že se na chodu patronátního úřadu podíleli úředníci z úřadu vrchního. Tento předpoklad vede autora k domněnce, že pomocníkem vrchního úředníka byl zřejmě důchodní. Bylo by nasnadě

¹¹⁴ Německý název pro vrchního úředníka byl Oberamtman. Takto je také nazýván v archivním materiálu a setkáme se s tímto pojmenováním i v sekundární literatuře.

předpokládat, že se důchodní, jakožto hospodářský úředník a správce peněžní situace na velkostatku, bude podílet jako pomocná síla vrchnímu úředníkovi i na agendě patronátní. Avšak opak je pravdou, na výkonu se s největší pravděpodobností nepodílel, protože v archivních pramenech o něm není jediná zmínka. Oproti tomu se můžeme setkat s účastí obročního a sirotčího. Obroční úředník měl běžně na starosti agendu přenesenou a na první pohled s patronátem zcela nesouvisející,¹¹⁵ ovšem jeho role v úředním výkonu byla výrazně významnější. Stejně tak účast sirotčího, ten v působnosti vrchního úřadu obstarával záležitosti pozemkové, sirotčí, kontribuční a v případě patronátu otázky kostelní.¹¹⁶ V archivním materiálu jsem se setkala s účastí obročního i sirotčího u pramenů stejné povahy. Až na jednu výjimku, kterou se stal tzv. hraniční instrument, kde byl podepsaný sirotčí, šlo o prameny účetní povahy, stvrzující splacení dluhů.¹¹⁷ Z této situace lze usuzovat, že práce těchto dvou úředníků pro patronát, nebyla nijak přísně kontrolována a přistupovaly k ní spíše tak, jak bylo potřeba z časového a personálního hlediska, než-li z jejich specializace.

Personální působení v úřadě lze vyčíst především z podpisů v pramenech, kde důležití úředníci stvrzovali svými podpisy důležitost dokumentu, což dokazuje, že byli zapojeni do chodu úřadu.¹¹⁸ V písemném styku s nadřízenými instancemi nenajdeme jiný podpis než pocházející z pera vrchního úředníka, avšak v ostatních písemnostech se často vyskytují i podpisy jiné. Jsou jimi podpisy již zmíněného obročního a sirotčího, ale často se také v dokumentech vyskytuje podpis školního učitele. Tento fakt naznačuje skutečnost, že patronátní úřad měl o skutečné úředníky opravdu nouzi a tak se stávalo, že mnohdy využil i externí pomoci v podobě méně kvalifikované síly, která však na úkoly jí svěřené byla kvalifikována dostatečně.

Více informací o úřední stránce patronátu bychom se mohli jistě dozvědět z patronátních účtů, které jsem ve své práci neobsáhla. Jedním z úředníků, jejichž účast na fungování patronátního úřadu měla vliv a kteří by mohli být schováni právě v archivním materiálu účetním, je onen důchodní. Ovšem u ostatních lze předpokládat, že pokud nebyli ani jednou poznamenáni v tak rozsáhlé pramenné základně, kterou nabízí fond Velkostatek Poděbrady, s největší pravděpodobností se na chodu patronátního úřadu nepodíleli.

¹¹⁵ OBROČNÍ = správce obilných skladů, vrchnostenský úředník starající se o odvádění obilí

¹¹⁶ TYWONIAK J. *Velkostatek Poděbrady (1528 - 1926)*. Inventář. 1962. ev.č. 257.

¹¹⁷ Státní oblastní archiv Praha, fond Velkostatku Poděbrady, inv.č. 1639, Zležitosti patronátní, kart. 1197.

¹¹⁸ Státní oblastní archiv Praha, fond Velkostatku Poděbrady, inv.č. 1639, Zležitosti patronátní, kart. 1197.

5.1.3. Agenda úřadu

Patronátní právo patřilo do poloviny 19. století k souboru práv pozemkové vrchnosti a tak i patronátní kostely a fary vystupují v popisech vrchnostenských úředníků jako právnické osoby či ekonomické jednotky. Patronátní agenda je tak touto dobou vedle správy politické, soudní a finanční jen další správní částí šlechtického velkostatku.

Určitým způsobem je vedení úřadu již naznačeno v předchozí kapitole Rozbor pramenů, která v jistém ohledu popisuje, v jaké podobě byla úřední agenda vedena. Pro připomenutí zmiňuji, že se jedná o agendu účetní a spisovou a že má práce se zakládá pouze na písemnostech spisových. Pro výkon úřední agendy v patronátním úřadě nebyly vymezeny žádné podrobné instrukce, a tak její vedení záleželo především na místních potřebách a zvyklostech úřadu. Já jsem se snažila z dostupného materiálu zjistit, jak tyto místní potřeby vypadaly.

V kanceláři byly vedeny písemnosti především podoby spisové. Jednotlivé spisy byly řazeny k jednotlivým kostelům a výkonům patronátního práva s nimi spojeným, viz dále. V těchto spisech se povětšinou nacházely materiály spojené se staveními břemeny ke kostelům.¹¹⁹

Ve spisové agendě patronátního úřadu, přestože úřad nebyl řízen zcela běžně jako ostatní úřady, lze pozorovat klasické příklady kancelářských dokumentů. V písemnostech kanceláře se tedy nachází různé oběžníky po úřadech,¹²⁰ kopie dokumentů týkající se chodu úřadu pocházející z kanceláře III. instance¹²¹ nebo různé formuláře.¹²² Podoba formulářů

¹¹⁹ Státní oblastní archiv Praha, fond Velkostatku Poděbrady, inv.č. 1639, Záležitosti patronátní, kart. 1197.

¹²⁰ Oběžníky jsou v tomto případě směřovány od okresních hejtmanství (kolínského, novobydžovského) k patronátním úřadům působícím na jejich území.

[Státní oblastní archiv Praha, fond Velkostatku Poděbrady, inv.č. 1747, Patronátní záležitosti-různé, kart. 1376-1377.]

[Státní oblastní archiv Praha, fond Velkostatku Poděbrady, inv.č. 1744, Společné záležitosti, kart. 1376.]

¹²¹ Jedná se o kopie z prostého důvodu, že úřady ob dvě instance mezi sebou osobně nejednaly. V tomto případě šlo o několik kopií pocházejících z působnosti místodržitelství v Praze.

[Státní oblastní archiv Praha, fond Velkostatku Poděbrady, inv.č. 1747, Patronátní záležitosti-různé, kart. 1376-1377.]

¹²² 1) V podobě formulářů se nacházely především dlužní a nadační listy.

[Státní oblastní archiv Praha, fond Velkostatku Poděbrady, inv.č. 1747, Patronátní záležitosti-různé, kart. 1376-1377.]

[Státní oblastní archiv Praha, fond Velkostatku Poděbrady, inv.č. 1744, Společné záležitosti, kart. 1376.]

mohla být různá, jak jsme se dozvěděli z poznámky, ovšem vždy se jednalo o tiskopis k vyplnění. Určité formuláře ukazují i na zajímavé povinnosti úřadu, které nejsou k jeho výkonu běžně připisovány. Zde je uveden příklad. Byl jím jakýsi rejstřík škod způsobených v lesích patřících kostelům a farám. V této tabulce je přehledně uvedeno datum vstupu viníka do lesa, o jaký les se jednalo, kdo vstoupil a komu to bylo oznámeno (jméno, obec, panství), kde nastala škoda a co přesně se stalo, výpočet peněžní škody (+ případné slevy za neúmyslně způsobení) a přidělené tresty za způsobenou škodu. Jako malou zajímavost bych ráda vyzvedla jeden z možných trestů. Krom pokuty a vězení se škoda v lesích trestala také ranami klackem přes chodidla.¹²³

Tento materiál, který byl ve spisech spíše výjimkou, má být ukázkou toho, co vše mohla patronátní agenda obsáhnout. Přestože je tento materiál velmi zajímavý, bezesporu většina písemností spadala svým obsahem k účetní agendě patronátu. A o té již dále.

5.1.3.1. Účetní agenda úřadu

Účetnictví patronátního úřadu by bylo jistě přínosnější sledovat přímo na patronátních účtech, ovšem nejednou zde bylo řečeno, proč tak není učiněno. Pokud by měl některý z budoucích badatelů zájem se tímto tématem seznámit blíže, a podrobněji prozkoumat pramennou základnu účetní, doporučuji k ruce dílo P. Pumpra,¹²⁴ v němž autor mimo jiné sleduje právě správu zádušního majetku na podkladě účtů kostelů a kaplí. Takovýto rozbor zde však činěn nebude. Jelikož i ve zpracovávaných pramenech se vyskytovalo mnoho písemností účetní povahy, bylo nutné alespoň naznačit, jak v patronátním úřadě mohla účetní agenda probíhat.

Z působnosti patronátního úřadu vyplývá, že jeho přednostním úkolem bylo sledování výdajů připadajících na stavební břemeno. Toto tvrzení je založeno na prostudovaných archivních materiálech, které nejčastěji registrují různé kalkulace nákladů¹²⁵ a peněžní

2) Bylo ale možné sledovat i zajímavé formulářové tabulky. Např. jakýsi inventář církevního náčiní. Zde je zaznamenáno, pro jaký rok se inventář uvádí (v předtištěném rozmezí se zřejmě doplňovalo postupně k letem 1834 - 1837), o jakou pomůcku se jedná, co se zde nachází z předchozího roku, přírůstek v roce, zůstatek v roce a opotřebení nebo ztráta předmětu.

[Státní oblastní archiv Praha, fond Velkostatku Poděbrady, inv.č. 1639, Záležitosti patronátní, kart. 1197.]

¹²³ Státní oblastní archiv Praha, fond Velkostatku Poděbrady, inv.č. 1639, Záležitosti patronátní, kart. 1197.

¹²⁴ PUMPR, Pavel. *Beneficia, záduší a patronát v barokních Čechách*. Brno, 2010. s. 217. ISBN 978-80-86488-73-8

¹²⁵ V pramenech jsou často poznamenány různé názvy těchto kalkulací, avšak obsahově se příliš neliší.

výkazy.¹²⁶ Jednotlivé operace se zapisují v podobě jednoduchých tabulek, kde je upřesněno, na jakou položku budou, popřípadě byly, peníze vynaloženy (materiál, mzdy ...) a dále, o jaký obnos se bude jednat, popřípadě jednalo. Úřad tedy fungoval jako každý jiný i dnes. Měl, zdá se, určitý povolený obnos peněz pro výstavbu, které pak byly rozděleny mezi zaměstnané zedníky, nádeníky a náklady na nezbytný materiál, na konci vždy bylo dosaženo souhrnné sumy. Jak se postupovalo v případě, když suma přesahovala přiřknutou dávku financí, z archivních materiálů nevyplývá. Je však možné usuzovat, že tomu bylo tak jako dnes a hledaly se jiné eventuality, kde finance ušetřit.

Další položkou dokazující pečlivé vedení účetní agendy jsou bezpochyby i stvrzenky, tzv. kvitance, které se v pramenech vyskytovaly velmi často. Byly vedeny kvitance dvojího typu. Zaprvé takové, které stvrzovaly výdej určitého obnosu ze strany úřadu za odvedenou práci, dodaný materiál nebo hotový výrobek a zadruhé takové, které stvrzovaly příjem objednávky.¹²⁷

Převážná většina spravovaných peněz plynula z hospodaření patronátních kostelů. Agenda pro každý kostel byla vedena zvláště, protože jiné platební bilance vykazoval kostel farní a jiné kostel lokální. Například, zatímco kostelům farním plynuly peníze především z pronájmu gruntů, filiální kostely těžily z darů farníků.¹²⁸

5.1.3.2. Agenda pocházející z výkonu patronátních práv a povinností

S výkonem patronátu, jak již víme, bylo spojeno několik práv a povinností. Jejich rozsah a samotný výkon byl podložen zákony jak církevními, tak světskými a za těchto okolností bylo vhodné vést alespoň základní záznamy o jejich působnosti. Působnost právní byla zaměřena na dohled nad majetkem farností a prezenčním právem. Bohužel druhé zmíněné právo nebylo možno z žádných podkladů vypracovat, protože se o něm ve

Názvy: Köstenüberschlag = kalkulace nákladů; Vorausmaas = předběžné výměry; Anschlag = odhady nákladů
[Státní oblastní archiv Praha, fond Velkostatku Poděbrady, inv.č. 1639, Záležitosti patronátní, kart. 1197.]

¹²⁶ Státní oblastní archiv Praha, fond Velkostatku Poděbrady, inv.č. 1639, Záležitosti patronátní, kart. 1197.

¹²⁷ Státní oblastní archiv Praha, fond Velkostatku Poděbrady, inv.č. 1639, Záležitosti patronátní, kart. 1197.

Státní oblastní archiv Praha, fond Velkostatku Poděbrady, inv.č. 1741, kostel Sadská, kart. 1375.

¹²⁸ V archivních materiálech pojmenováno jako almužna do pytlíčka.

[Státní oblastní archiv Praha, fond Velkostatku Poděbrady, inv.č. 1639, Záležitosti patronátní, kart. 1197.]

[Státní oblastní archiv Praha, fond Velkostatku Poděbrady, inv.č. 1741, kostel Sadská, kart. 1375]

zpracovávaném materiálu nenacházela ani jedna poznámka. Podobná situace nastala i v právních povinnostech. Ty byly zaměřeny v rámci patronátního práva na stavební břemeno a konkurenční povinnost. Zatímco ke konkurenční povinnosti prameny mlčí, vynahrazují to bohatostí agendy směřující k povinnosti stavebního břemene. Jaký měly dokumenty v této působnosti význam pro chod patronátního úřadu, a co obsahovaly, se pokusí objasnit následující oddíly.

5.1.3.2.2. Dohled nad majetkem

V jedné z předchozích kapitol bylo poznamenáno, že patron měl oprávnění kontrolovat hospodaření s kostelním a obročním majetkem, avšak neměl právo toto jmění spravovat. V průběhu 19. století se však situace posunula ku prospěchu patrona. Dekretem z roku 1808 bylo totiž povoleno spravovat kostelní jmění společně s církevními hodnostáři. Podle této úpravy měli kostelní jmění spravovat patron, nebo jeho zástupce (tzv. patronátní komisař), kostelní účetní a obroční.¹²⁹

Na panství poděbradském byla situace poněkud rozdílná. Správu nad kostelním jměním zde vykonával spolu s církevním hodnostářem vrchní úředník¹³⁰ a obroční. Kostelní účetní byl z působnosti vyřazen, protože nebyl poznamenán v žádném z archivních pramenů a jeho funkce nebyla zaznamenána ani v sekundární literatuře spojené s panstvím. Skutečnost, že nikde není poznamenán, může být vysvětlena tímto způsobem. Patronátní komisař a kostelní účetní nesměli být spojeni v jedné osobě,¹³¹ avšak o sloučení funkce obročního a kostelního účetního se nikde nemluví. Je tedy možno se domnívat, že právě o tento vzor se na panství jednalo. Tomuto tvrzení napovídá i fakt, že práci obročního lze v souvislosti s účetním hospodařením v patronátním úřadě sledovat již před rokem 1808 ve spojitosti s různými vyúčtováními.¹³² Z této skutečnosti vyplývá, že na panství poděbradském byl obroční do

¹²⁹ K této problematice se vyjadřuje S. Pšenička ve svém článku Vývoj patronátního práva v českých zemích od doby osvícenského absolutismu do roku 1949 v kapitole Ingerence do správy jmění. s. 149-151.

¹³⁰ Je možné se domnívat, že vrchní úředník zde vykonával, jako zástupce patrona, funkci patronátního komisaře a jen v pramenu nebyl takto doslovně pojmenován.

¹³¹ PŠENIČKA, Stanislav. Vývoj patronátního práva v českých zemích od doby osvícenského absolutismu do roku 1949. In *Revue církevního práva*. Č. 2, 2002, s. 127-160. ISSN 1211-1635. s.150.

¹³² Např. konkrétně: Vyúčtování pachtů patronátních kostelů na panství z roku 1804; Kalkulace nákladů na materiály a mzdy tesařů a pomocníků z 1804.

[Státní oblastní archiv Praha, fond Velkostatku Poděbrady, inv.č. 1639, Záležitosti patronátní, kart. 1197.]

hospodaření s kostelním jměním zapojen již před rokem 1808 a tudíž by nebylo zvláštností, kdyby byla funkce kostelního účetního a obročního opravdu spojena v jednom postu.

Archivní prameny pro tuto kapitolu byly vybrány především na základě toho, kde byl poznamenán jako účastník právě obroční a které vznikly po roce 1808.¹³³

5.1.3.2.3. Stavební břemeno

Zatímco dohled nad majetkem byl vykonáván nad veškerým majetkem spojeným s patronátem, stavební břemeno, náležející mezi jednu z patronových nejdůležitějších povinností, se týkalo pouze správy majetku nemovitého. Většina zpracovávaného materiálu ukazovala na vedení podrobné agendy, typologicky velmi rozmanité, a dokazovala tak, že úřad vedl tuto agendu, patřící k jedné z nejdůležitějších v jeho kompetenci, velmi zodpovědně.

Stavební břemeno souvisí s nutností patrona zajistit farní budovy a ostatní nemovitý majetek, bylo-li s nimi z konstrukčního hlediska něco v nepořádku.¹³⁴ Pověštinou jsou dokumenty obsahem většího spisu, který se týkal jednoho kostela a přináší pohled na to, jak patronátní úřad působil jako zaměstnavatel a jak jednal s dělníky. Například u některých stavebních dokumentů se nachází údaje o tom, že stavba není z důvodů špatného zajišťovacího materiálu pro zaměstnance bezpečná a proto bude pozastavena. Výše uvedený poznatek přináší jasné zjištění, že patronátní úřad se zabýval bezpečností práce a sledováním činnosti dělníků.

Dohled nad stavbami a nad tím, zda dělníci dodržují smlouvené pracovní hodiny, prováděl, zdá se, školní učitel, jakožto pomocná ruka úřadu v jednotlivých obcích. Lze tak

¹³³ Jedná se o prameny v podobě inventářů z let následujících po roce 1828 včetně, které naznačují tvorbu důkladných přehledů o majetku jednotlivých patronátních kostelů, sloužící zřejmě jako přehled pro kvalitnější hospodářskou správu.

[Státní oblastní archiv Praha, fond Velkostatku Poděbrady, inv.č. 1639, Záležitosti patronátní, kart. 1197.]

¹³⁴ V pramenech se často vyskytovaly například dokumenty s oznámením o stavbě nové studně, o potřebách zajištění nové střechy pro farní hospodářská stavení, či s požadavky o postavení budov zcela nových, z nichž některé byly podloženy i stavebními plány.

[Státní oblastní archiv Praha, fond Velkostatku Poděbrady, inv.č. 1639, Záležitosti patronátní, kart. 1197.]

[Státní oblastní archiv Praha, fond Velkostatku Poděbrady, inv.č. 1747, Patronátní záležitosti-různé, kart. 1376-1377.]

usuzovat z výkazů nádenických prací, kde jsou vždy poznamenána jména pracujících a počet odpracovaných hodin v termínu, pod kterými je školní učitel podepsán.¹³⁵

Úřad byl v záznamech popisujících, co k jednotlivým farnostem náleží a co má tím pádem v patronaci, velmi pečlivý. Kromě visitací církevních,¹³⁶ kterých se úřad účastní v zástupu patronátního komisaře, prováděl také visitace vlastní, které sloužily k evidenci nemovitého majetku jednotlivých farností. Byl v nich zaznamenáván například důkladný popis farních domů a hospodářských stavení počínající dřevěnými dveřmi se zámkem, jdoucí přes pekařské pece až ke stájím včetně počtu koryt uvnitř. Z visitačních protokolů církevních lze vyčíst, že o budovy v patronaci poděbradského velkostatku bylo dobře postaráno. V mnohých je uvedeno, že stav budov kostelních je v pořádku.¹³⁷

5.2. Patronátní úřad ve veřejném styku

Pro tuto kapitolu byl využit archivní materiál ze 2. poloviny 19. století. Množství těchto pramenů bylo dostatečné na to, aby se dalo sledovat, s jakými okolními úřady patronát jednal, jak často tato jednání probíhala a co bylo nejčastěji jejich obsahem. Intenzita materiálu je dokonce natolik rozsáhlá, že v některých případech se dala pozorovat i přesná časová rozpětí v jednání dotyčných úřadů v rámci jedné záležitosti. Většina z písemností, použitých pro tuto část, jsou originály, opatřené podpisem úředníka, který dokument a jeho obsah pořizoval.

Jako každý jiný úřad, musel i úřad patronátní dodržovat nařízení vyšších instancí a zároveň jednat s farnostmi jako s instancemi podřízenými, ačkoli pojem "podřízený" nevystihuje přesně podstatu vztahu mezi patronátem a farností. Ty se totiž nenacházely kompetenčně zcela pod ním, ale ležely v jakési stejné pomyslné rovině. Patronátní úřad nespadal do žádné instance, jednal spíše jako spojnic mezi ostatními úřady na úrovni okresů.

¹³⁵ Státní oblastní archiv Praha, fond Velkostatku Poděbrady, inv.č. 1639, Zležitosti patronátní, kart. 1197.

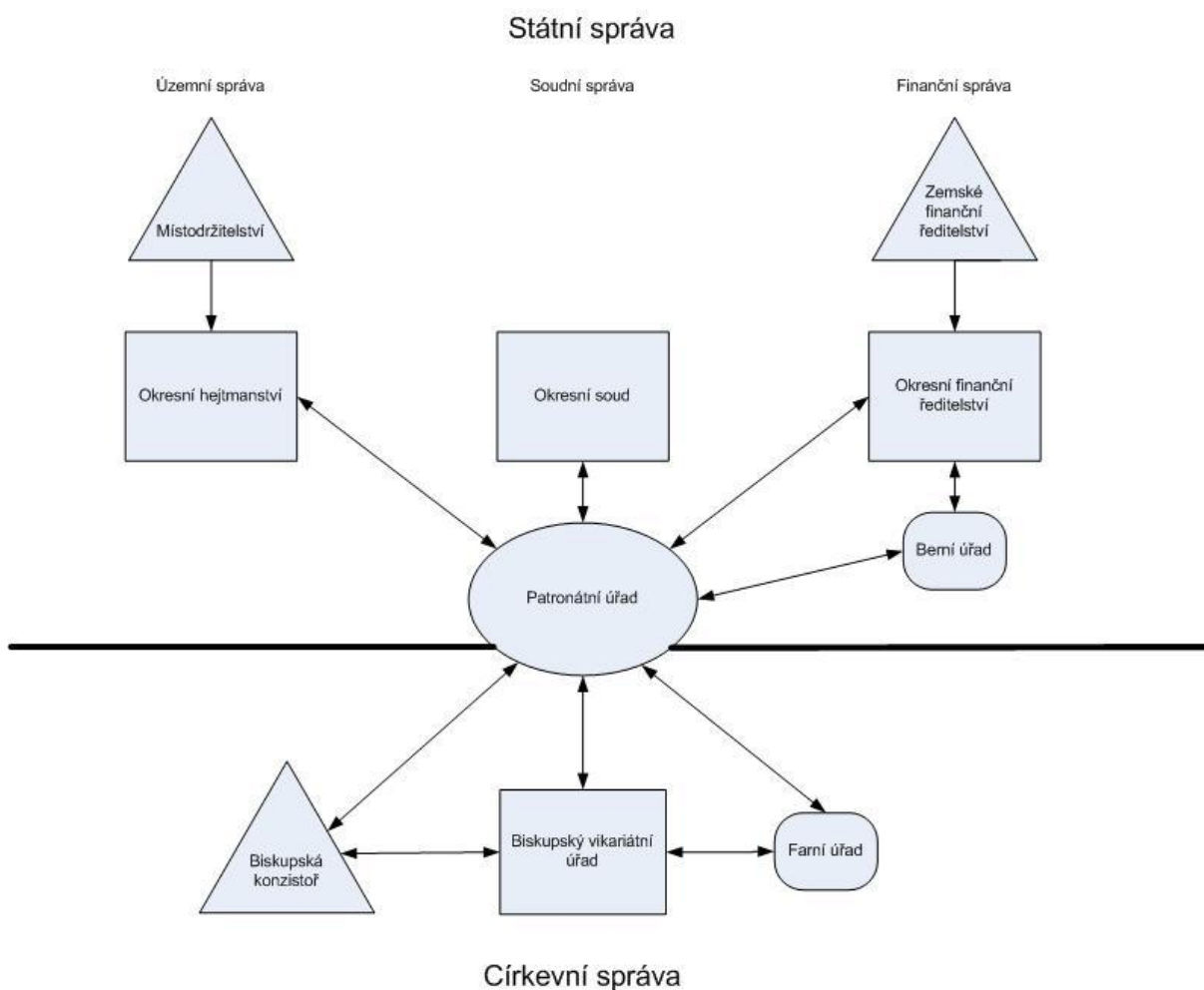
¹³⁶ ¹³⁶ CÍRKEVNÍ VISITACE = církevní vizitace měly věnovat pozornost nakládání se zádušním majetkem. Realizace těchto principů však závisela na postoji světské moci a tak se často stávalo, že se jí nikdo z úřadu neúčastnil. Proto zasáhlo roku 1885 místodržitelství svým nařízením, které bylo zasláno okresním hejtmanům. Byl v něm obsaženo rozhodnutí o tom, že mají patrony upozornily na povinnou účast při visitacích a následně, že mají na plnění dohlédnout.

[Státní oblastní archiv Praha, fond Velkostatku Poděbrady, inv.č. 1741, kostel Sadská, kart. 1375]

[Státní oblastní archiv Praha, fond Velkostatku Poděbrady, inv.č. 1747, Patronátní zležitosti-různé, kart. 1376-1377.]

¹³⁷ Státní oblastní archiv Praha, fond Velkostatku Poděbrady, inv.č. 1639, Zležitosti patronátní, kart. 1197

žádný další úřad nebyl. Zprávy z vyšších instancí předával, popřípadě trval na jejich plnění, úřadům farním. V korespondenci vystupují instituce jak správy státu tak církevní správy. Jelikož celá správní struktura je dosti složitá pro orientaci, je v následující části přiloženo stručné schéma, které tuto strukturu nastíní a na kterém budou uvedeny jednotlivé příklady úředního styku.

Obr. 1 Schéma začlenění patronátního úřadu do správní organizace po roce 1868

5.2.1. Jednání s církevními institucemi

Jak je ze schématu patrné, v rámci církevní správy byl patronátní úřad v kontaktu s biskupskou konsistoří, sídlící v Hradci Králové, vikariátním úřadem, sídlícím v Libici nad Cidlinou a jednotlivými farními úřady na panství. Tato korespondence byla nejčetnější, z čehož vyplývá, že církevní podíl na jednání patronátního úřadu, v druhé polovině 19. století

kdy se církev dostává z přísného dohledu státu, oproti polovině první výrazně posílil a dovolil dohlížet na správu tohoto úřadu s větší intenzí.

Nejhojněji se v pramenech vyskytují dokumenty z jednání mezi vikářem a příslušnými úřady. Vikariátní úřad působil jako jakýsi prostředník, v běžné úřední komunikaci, mezi všemi správními prvky. S biskupskou konzistoří jednal patronátní úřad spíše jen sporadicky v případech týkajících se schválení velkých nadací.¹³⁸ Instrukce, které patronátní úřad obdržel, jak od biskupské konzistoře či vikariátního úřadu, předával k výkonu úřadům farním. Často se stávalo, že patronát neuskutečnil oč byl žádán a tak docházelo k četným urgencím. Tyto urgency většinou začínaly jako určitá žádost z farních úřadů, který když nebyla splněna, byla farářem zmíněna u vyšší instance a ta se pak zpětně obracela s žádostí, nyní již urgovanou, na patronátní úřad. Časové rozmezí těchto jednání, týkajících se především stavebního břemene se většinou pohybovalo v rádech měsíců.¹³⁹ Běžnější typ korespondence, kterým byly různé žádosti o zaplacení požadované sumy, či zaslání jiných dokumentů, se vyřizovaly v rozmezí několika dnů.¹⁴⁰

5.2.2. Jednání s institucemi územní správy

V tomto ohledu mohl jednat patronátní úřad pouze s okresní hejtmanství, které nad ním mělo jakýsi dohled a zprostředkovávalo jednání s místodržitelství. S místodržitelstvím patronátní úřad, jakožto součást, v první polovině 19. století vrchnostenského úřadu první instance a v druhé polovině 19. století pouhé ekonomické jednotky velkostatku, jednat nemohl. Instrukce z místodržitelství byly většinou v podobě tzv. oběžníků, které byly zaslány okresním hejtmanům s nařízením o rozeslání mezi všechny patronátní úřady v kompetenci jednoho okresního hejtmanství. Tyto písemnosti se k rukám patronátního úřadu dostávali již jen ve formě opisů. Přímá komunikace mezi okresním hejtmanstvím a patronátním úřadem,

¹³⁸ NADACE = majetek trvale věnovaný na obecně užitečný účel.

[Státní oblastní archiv Praha, fond Velkostatku Poděbrady, inv.č. 1741, kostel Sadská, kart. 1375]

¹³⁹ Státní oblastní archiv Praha, fond Velkostatku Poděbrady, inv.č. 1741, kostel Sadská, kart. 1375.

¹⁴⁰ Státní oblastní archiv Praha, fond Velkostatku Poděbrady, inv.č. 1747, Patronátní záležitosti-různé, kart. 1376-1377.

většinou probíhala jen v záležitostech připomínajících nedodržování instrukcí a v opačném směru ve věcech oznámení o napravení pochybení.¹⁴¹

5.2.3. Jednání s finančními institucemi

V neposlední řadě jednal patronátní úřad i se institucemi finančním, jimiž byly finanční okresní ředitelství v Jičíně a berní úřad v Poděbradech. V korespondenci s finančními institucemi, vystupovalo i zemské finanční ředitelství, ale opět jen jako orgán se kterým mohl patronát jednat skrze okresní ředitelství. V písemnostech z působnosti okresního ředitelství se převážně jednalo o různé kopie s vyrozumění o rozhodnutí zemského finančního ředitelství v Praze, které byly myšleny jako odpověď na stížnosti podané ze strany patronátu nebo s urgencemi obsahujícími potřebu dodat dané materiály bernímu úřadu. V těchto záležitostech jednal patronátní úřad obratem a vždy zasílal pověřené kanceláři odpověď s potřebným materiálem do několika dnů.¹⁴²

5.2.4. Jednání se soudní institucí

Z pramenů bylo možno vypožorovat i jednání patronátního úřadu s okresním soudem. V styku těchto dvou kanceláří se jednalo především o různé finanční postihy vyměřené pro neplatiče dluhů vůči patronátu a agenda s těmito záležitostmi spojená.¹⁴³

¹⁴¹ Státní oblastní archiv Praha, fond Velkostatku Poděbrady, inv.č. 1744, Společné záležitosti, kart. 1376.; Státní oblastní archiv Praha, fond Velkostatku Poděbrady, inv.č. 1747, Patronátní záležitosti-různé, kart. 1376-1377.

¹⁴² Státní oblastní archiv Praha, fond Velkostatku Poděbrady, inv.č. 1744, Společné záležitosti, kart. 1376.; Státní oblastní archiv Praha, fond Velkostatku Poděbrady, inv.č. 1747, Patronátní záležitosti-různé, kart. 1376-1377.

¹⁴³ Státní oblastní archiv Praha, fond Velkostatku Poděbrady, inv.č. 1741, kostel Sadská, kart. 1375.

Závěr

Patronátní právo, jakožto významný subjekt v komunikaci mezi úřady státní a církevní správy se již od 19. století těší badatelské pozornosti především v kruzích církevních autorů. Avšak zájem o jeho studium roste. Svědčí o tom rozvíjející se pozornost o toto téma i mezi současnými badateli nejen církevního práva a rostoucí počet literárních děl i dílek na toto téma zaměřených. I já jsem se zapojila mezi souputníky tohoto tématu a mou snahou bylo představit patronátní právo v srozumitelné podobě a uvést jej na příkladu vybraného velkostatku. Mým úsilím bylo co největší využití dosažených podkladů z uvedených pramenů a spořádání základních informací z vybrané literatury. Usilovala jsem o to, aby má práce poskytovala rychlý přístup k informacím pro zájemce o dané téma, ale zároveň aby se z ní mohli poučit i ti, kteří o patronátním právu příliš nevědí.

Jako hlavní cíl jsem si stanovila popsat výkon patronátního práva na Velkostatku Poděbrady. Tento cíl jsem zrealizovala v kapitole Výkon patronátního práva, v které uvádím, na základě archivních pramenů, jak fungoval patronátní úřad jako kancelář. Zaměřila jsem se především na vnitřní uspořádání patronátu, tzn. jak vypadala organizace patronátního úřadu ale i na vnější komunikaci patronátu s okolními úřady. Z výzkumu především vyplynulo, že patronátní úřad byl ve svém jednání do roku 1839 velmi ovlivňován skutečností, že spadal mezi kamerální statky a jeho agenda i personální obsazení se tak částečně prolínaly s vedením vrchního úřadu velkostatku. Dalším zásadním poznatek, který výzkum přinesl, bylo zjištění že patronát byl převážně ve svých jednáních s okolními úřady zodpovědný, a to jak v rychlosti vyřízení písemností, tak v plnění povinností v dokumentech zadaných.

Abych mohla do tohoto historického výzkumu vybrat jen ty nejdůležitější prameny bylo nutné, některé archivní materiály nezahrnovat. Přestože je tímto výzkum ochuzen o podrobnější popis určitých dalších náležitostí, domnívám se, že pro to, aby mohl být zodpovědně učiněn popis výkonu patronátu, bylo toto rozhodnutí nejlepší možností. Zároveň tato skutečnost otvírá dveře dalším badatelům, kteří se tak mohou soustředit na bádání v oblasti účetního materiálu spojeného s patronátem, na výkon patronátního práva nad školami, nad spojením patronátu s nadačnickými fondy či na doplnění pohledu na výkon patronátního práva ze strany a z archivních materiálů církevních.

Abstract

The main focus of this thesis is a definition, analysis and explanation of the term „the right of patronage“ (Jus patronatus), which is the set of rights and obligations of someone, known as the patron, in connection with a gift of land. It is a grant made by the Church out of gratitude towards a benefactor. The main obligation of the patron was the so-called subsidiary duty of building, which mostly concerned the church itself (and primarily the church building) as well as repair and reconstruction measures. All these works were done at the patron's own expense. Although the patron had access to the parishes' finances (because he was in most cases charged with their legal supervision), he could not use their financial means since they would not be sufficient for such major works. The most important right of the patron became the right of presentation (ius praesentandi), which meant that in case of a vacancy in the benefice, a patron could propose to the ecclesiastical superiors the name of a suitable person for that office. This work is not only focusing on describing and analyzing the term „right of patronage“ but it also describes its origins and development.

This work is composed of two parts. The first – theoretical – part deals with the theory of the right of patronage and comprises important information about the patronage. For this part, mostly specialist literature was used and analyzed. The second part of this work is focusing on the use of archive material. On this basis a practical example for the execution of the right of patronage was elaborated. For a better illustration of the subject, a practical example from the manor of Poděbrady has been used, because the right of patronage had here been executed from time immemorial. Since there is only limited archive material available, the analysis had to be focused on the 19th century only. On the other hand, there were so many historical sources available that using them all would go beyond the scope of this work. Therefore, only historical material containing administrative information and data regarding competences and official purposes, as well as information depicting the offices' contacts with the public were used.

These two parts will, thanks to the example of the manor of Poděbrady in the 19th century, provide valuable information not only regarding the exercise of the right of patronage, but it may also serve as a sound basis for further studies of this subject.

Seznam použitých zdrojů

Seznam pramenů

Státní oblastní archiv Praha, fond Velkostatku Poděbrady, inv.č. 1639, Záležitosti patronátní, 1766-1843, kart. 1197.

Státní oblastní archiv Praha, fond Velkostatku Poděbrady, inv.č. 1741, kostel Sadská, 1894-1906, kart. 1375.

Státní oblastní archiv Praha, fond Velkostatku Poděbrady, inv.č. 1744, Společné záležitosti, 1854-1911, kart. 1376.

Státní oblastní archiv Praha, fond Velkostatku Poděbrady, inv.č. 1747, Patronátní záležitosti-různé, kart. 1376-1377.

Seznam literatury

BOROVÝ, Klement. Právo patronátní v Čechách. In *Časopis pro katolické duchovenstvo* 7, 1866. s 481 - 491.

BUŠEK, Vratislav a kol. edd. *Československé církevní zákony I-II*. Praha, 1931.

BUŠEK, Vratislav. *Učebnice dějin práva církevního I*. Praha, 1946.

BUŠEK, Vratislav. *Učebnice dějin práva církevního II*. Praha, 1947.

BUŠEK, Vratislav. *Učebnice dějin práva církevního*. Praha, 1929.

DOLEŽAL, Leopold. *Povšechný popis bývalého panství nyní velkostatku Poděbradského a veškerých na všeobecné zemské výstavě r. 1891 v Praze ... vystavených předmětův, týkajících se hosp. statistiky, regulování vodstva ... i dějepisného vývinu celého hospodářství ... od r. 1553 až do přítomné doby r. 1891*. Poděbrady, 1891.

[DOLEŽAL, Leopold. *Povšechný popis bývalého panství nyní velkostatku Poděbradského*. Poděbrady, 1891.]

DOMABYL, Gustav. Patronátní právo na statku Poděbrady. In *Časopis pro katolické duchovenstvo* 6, 1924. s. 446-451.

DOSKOČIL, Karel. *Popis Čech r. 1654. I., II. (Berní rula 2)*. Praha, 1954.

DOUBRAVA, Josef. Otázka patronátní v Čechách. In *Časopis pro katolické duchovenstvo* 5, 1900.

DOUBRAVA, Josef. Otázka patronátní v Čechách. In *Časopis pro katolické duchovenstvo* 4, 1900. s.271-276.

- DOUBRAVA, Josef. Otázka patronátní v Čechách. In *Časopis pro katolické duchovenstvo* 5, 1900. s.341-346.
- DOUBRAVA, Josef. Otázka patronátní v Čechách. In *Časopis pro katolické duchovenstvo* 3, 1900. s. 201-205.
- HLEDÍKOVÁ, Zdeňka a kol. *Dějiny správy v českých zemích od počátku státu po současnost*. Praha, 2007. ISBN 978-80-7106-906-5. s. 177
- JÄGER, Petr. Z historie kostela v Žamberku. In *Farní zpravodaj: římskokatolická farnost Děkanství Žamberk*, č.2, s.8-12. 2012.
- KADLEC, Jaroslav. *Přehled českých církevních dějin I*. Praha, 1991. ISBN 80-7113-004-4.
- KADLEC, Jaroslav. *Přehled českých církevních dějin II*. Praha, 1991. ISBN 80-7113-003-6.
- KOP, František. *Překlad Kodexu kanonického práva, I.-III.*, text komise pro překlad Kodexu při CM bohoslovecké fakultě v Praze, pobočce v Olomouci, 1968/69.
- NEMEC, Matúš. Patronátne právo a vývoj problému menovania do cirkevných úradou v katolickej cirkvi. In *Revue církevního práva* 21/1, 2002, s. 5-15. ISSN 1211-1635.
- OTTO, J. *Ottův Slovník naučný: ilustrovaná encyklopedie obecných vědomostí*. Praha, 1890.
- PŠENIČKA, Stanislav. Vývoj patronátního práva v českých zemích od doby osvícenského absolutismu do roku 1949. In *Revue církevního práva*. Č. 2, 2002, s. 127-160. ISSN 1211-1635.
- PUMPR, Pavel. *Beneficia, záduší a patronát v barokních Čechách*. Brno, 2010. ISBN 978-80-86488-73-8.
- RITTNER, Edward. *Církevní právo kanonické*. Praha, 1887.
- ŘEZNÍČEK, Michal. Záduší a jeho správa v Ledčském vikariátu v 17. a první čtvrtině 18. století . In *Časopis Národního muzea v Praze*. Řada historická. roč. 173, č. 1-2, 2004, s. 51-82. ISSN 0139-9543.
- ŠMILAUEROVÁ, Eva. *Poděbrady v proměnách staletí 1. díl*. Praha, 2001. ISBN 80-86197-30-1
- ŠMILAUEROVÁ, Eva. *Poděbrady v proměnách staletí 2. díl*. Praha, 2005. ISBN 80-86197-62-X.
- ŠR, J. A. Na jakém základě spočívá právní jistota břemen patronátních. In *Časopis pro katolické duchovenstvo* 8, 1882. s. 493-497.
- TUMPACH, Josef. Povinnost patronátních úřadů co do účasti na kanonické visitaci. In *Časopis pro katolické duchovenstvo* 10, 1911. s. 201-205.
- TRETERA, Jiří Rajmund - HORÁK, Záboj. *Slovník církevního práva*. Havlíčkův Brod, 2011. ISBN 978-80-247-3614-3.

TRETERA, Jiří Rajmund. *Stát a církev v České republice*. Kostelní Vydří, 2002. ISBN 80-7192-707-4.

TYWONIAK J. *Velkostatek Poděbrady (1528 - 1926)*. Inventář. 1962. ev.č. 257.

VÁCHA, Petr - STEGBAUER, Jiří. *Poděbrady: město mého srdce*. Praha, 2006. ISBN 80-86289-48-6.

VINDUŠKA, Jan. Územní samosprávy na Poděbradsku a Nymbursku v letech 1848-1918. In *Polabí*. vol. 36, 2002, s. 158-169.

ZOUBEK, František J., O správě panství Poděbradského v XVI. a XVII. století. In *Sborník historický 1*, 1883, s. 355.

ZOUBEK, František J., O věcech církevních na Poděbradsku. In *Časopis Musea království Českého 52*, 1878, s. 44-45.

Seznam internetových zdrojů

Ministerstvo vnitra České republiky [online]. [cit. 1-6-2013]. Dostupné z WWW: <<http://aplikace.mvcr.cz/archivni-fondy-cr/VysledkyHLEDANI.aspx?stranka=1&id=211000010189#211000010189>>

CODEX IURIS CANONICIS 1917 [online]. Vybrané referenční dokumenty týkající se Kodexu kanonického práva. [cit. 30. 11. 2000]. Dostupné z WWW: <<http://www.jgray.org/codes/cic17lat.html>>.

Ústřední archiv zeměměřictví a katastru [online]. [cit. 10-6-2013]. Dostupné z WWW: <http://archivnimapy.cuzk.cz/mapy/map.phtml?dg=co_rastr_1000k,MCR500_op,P_COCM_u&me=-958775.556739,-1282635.97206,-400169.80851,-872110.327503&language=cz&config=cio&resetsession=ALL>

Přílohy

Příloha č.1:

Vlastníci poděbradského panství v průběhu času

10. století

- Slavníkovci

11. století

- Vršovci

12. století

- Arnošt z Poděbrad
- Rod pánů z Poděbrad, později z Choustníka

13. století

- Rod pánů z Poděbrad, později z Choustníka
- Přemysl Otakar II
- čeští panovníci

14. století

- Jan Lucemburský
- Frenclín Jakubovic
- Hynek z Lichtenburka
- Boček z Kunštátu

15. století

- Rod pánů z Kunštátu a Poděbrad
- Jiří z Poděbrad
- Viktorín a Hynek z Poděbrad
- Vladislav II
- čeští panovníci

16. století

- 1501 Kateřina, kněžna Saská
- 1502 - 1506 Mikuláš ml. Trčka z Lípy
- 1530 Albrecht z Qutštejna
- 1540 Adam Lev z Rožmitálu
- 1542 Ferdinand I
- čeští panovníci

18. století

- 1701 hrabata ze Saalburka
- čeští panovníci

19. století

- čeští panovníci
- Jiří Šimon Sina
- Šimon Jiří Sina
- Ifigenie ze Siny
- Filip Arnošt z Hohenlohe-Schilingfürst

Příloha č. 2¹⁴⁴

Rozsah poděbradského panství k roku 1825

2 města s magistráty:

- Poděbrady
- Sadská

61 osad, v 8 rychtách:

I. Kluk, Oseček, Předhradí, Pňov, Klipec, Sokoleč, Beierweck, Velim, Vítězov

II. Přední Lhota, Písková Lhota, Kostelní Lhota, Vrbová Lhota, Pečky, Milčice, Chotouň

III. Polabec, Chvalovice s Neujahradorfem, Hořátev, Zvěříněk, Písty, Hradištko, Aichelburg

IV. Velké Zboží, Křečkov, Budiměřice, Draho, Rašovice, Vestec, Chleby, Bobnice, Kovansko

V. Pátek, Kouty, Netřebice, Úmyslovice, Činěves, Velenice, Novohrad

VI. Choťánky, Libice nad Cidlinou, Odřepsy, Opočnice, Vrbice, Podmokly, Senice, Laubenthal (Ostrov), Oskoříněk

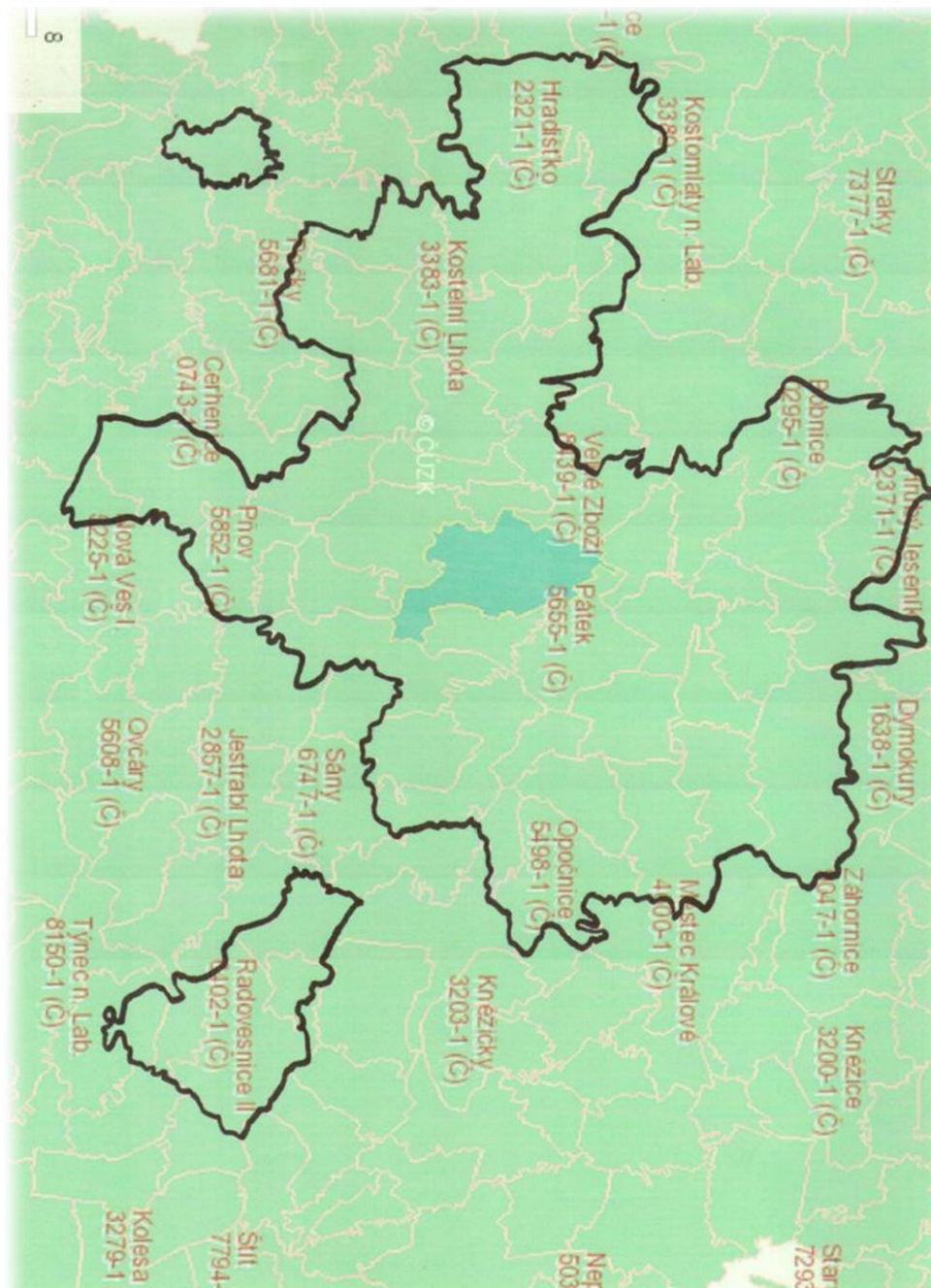
VII. Srbce, Vlkov pod Oškobrhem, Kolaje, Hradčany, Oškobrh, Opolánky

VIII. Polní Chrčice, Domanovice, Radovesnice s Freudenthalem, Lipeč, Božec

¹⁴⁴ TYWONIAK J. *Velkostatek Poděbrady (1528 - 1926)*. Inventář. 1962. ev.č. 257.

Příloha č. 3¹⁴⁵

Rozsah poděbradského panství na mapě stabilního katastru k roku 1825

¹⁴⁵ Zaneseno v mapě stabilního katastru

Ústřední archiv zeměměřictví a katastru [online]. [cit. 10-6-2013]. Dostupné z WWW: <http://archivnimapy.cuzk.cz/mapy/map.phtml?dg=co_rastr_1000k,MCR500_op,P_COCM_u&me=-958775.556739,-1282635.97206,-400169.80851,-872110.327503&language=cz&config=cio&reset=session=ALL>